HÜSEYİN CAHİT YALÇIN

TALÂT PAŞA

7
YEDİGÜN NEŞRİYATI

Hüseyin Cahit Yalçın

Talât Paşa

YEDİGÜN NEŞRİYATI
1943

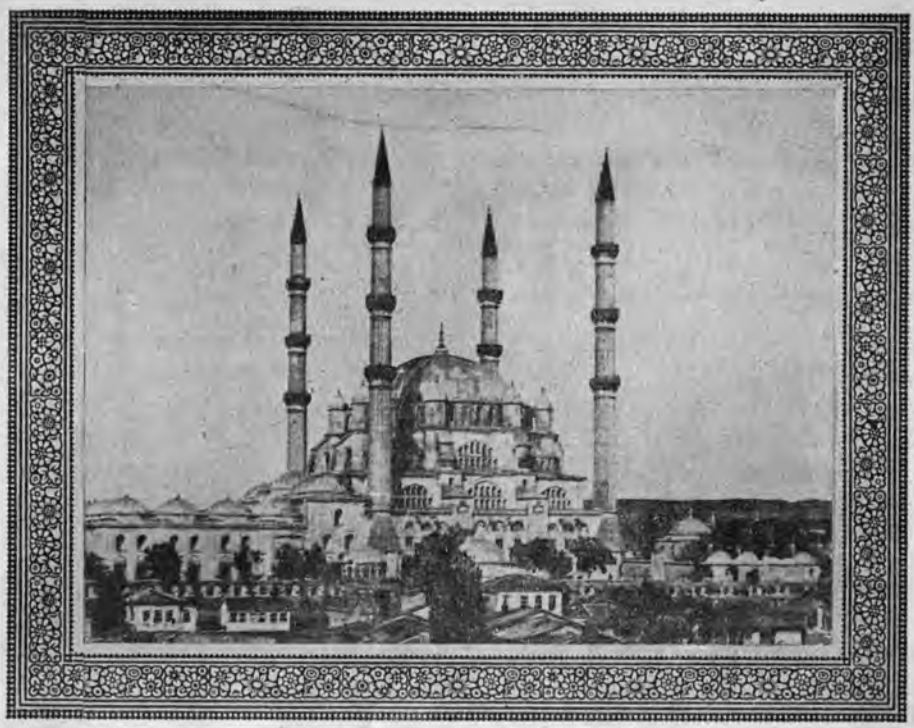
Bu eserimi Talât Paşanın İstanbula gelen cenazesini son istirahatgâhına kadar takip eden merhumun dostlarına ithaf ediyorum.

H. Cahit Yalçın

Talât Bey.

(Posta ve Telgraf Nazırı bulunduğu sene alınmış bir fotoğrafı).

Talât Paşanın doğduğu ve ilk gençlik senelerini geçirdiği serhat şehrimiz Edirne.

METHAL

TALÂT PAŞA hakkında bir fikir edinmek ve bu memleketin hayatında oynadığı mühim rolü anlıyabilmek için, behemehal onun faaliyetine sahne olan zaman ve muhiti iyi bilmek ve tahlil etmek lâzım gelir. Çünkü siyasî bir şahsiyeti etrafındaki sosyal, siyasî ve beynelmilel hayattan tecrit ederek dünyada yapayalnızmış gibi tetkik ve mütalâa etmiye imkân yoktur. Bundan dolayıdır ki, Talât Paşanın şahsiyetini bir iki çizgi ile tesbit etmiye çalışırken, daha evvel onun hayatının dış çerçevesini çizmek, yani İttihat ve Terakki inkılâbı hakkında izahat vermek mecburiyetini duyuyorum.

İttihat ve Terakki inkılâbı bize çok yakındır, daha dünkü mazidir. Fakat yeni yetişen nesil nazarında zannederim ki, tarihimizin ilk çağları kadar müphem ve karanlık bir mevzu gibi kalmıştır. İttihat ve Terakki hakkındaki malûmatımız sadece müphem ve eksik olsaydı bu bizi büyük hatalara sevkedecek bir kusur sayılamazdı. Fakat bu noksan bir takım yanlış, tamamen esassız, bazan garazkârane rivayetler ve neşriyat ile bütün bütün şiddetlendirilmiş bir şekil

altında kalıyor.

İttihat ve Terakki çok büyük düşmanlarla karşılaştı. Pek çetin ve müthiş mücadelelere göğüs gerdi. Aman vermez düşmanların hücumuna uğradı. Yerli, ecnebi, bilhassa ecnebi propagandalarının insafsız neşriyatı karşısında âdeta bunalıp kaldı. İttihat ve Terakki buna karşı koyamıyacak kadar tecrübesiz, görgüsüz ve vesaitsiz idi. Düşmanlar onun etrafında fena bir menkibe yaratmıya muvaffak oldular. En çirkin iftiralarını bir hakikat gibi efkârı umumiyeye yaydılar ve yerleştirdiler. Her gün binbir ağızdan ısrar ve sebat ile neşredilen bu yalanlar ve iftiralar âdeta teneffüs ettiğimiz hava ile içimize sokuldu, kalbimizde ve kafamızda yerleşti. Yakın dostlar bile yavaş yavaş bu zehirli havanın tesiri altında kaldılar.

İttihat ve Terakkinin düşmanları sonra millî hareketin, kurtuluş hamlesinin de düşmanları oldular. İttihat ve Terakki mensupları içinde harpten sonra Anadolunun millî mücahedesine muhalefet etmiş bir tek kimsenin mevcudiyetinden haberdar değilim. Anadoluda İttihat ve Terakki teşkilâtı namına harpten sonra ne kalmışsa hepsi millî mücadele şeflerinin emri altına koşmuşlar ve vatanı kurtarma hareketinde halis bir vatan çocuğu sıfatile fedakârlıkta bulunmuşlardır. Millî mücadele vaktile İttihat ve Terakkinin düşmanlarını şimdi kendi karşısında bulduğu halde, İttihat ve Terakki hakkında o düşmanların uydurmuş ve yaymış olduğu iftiralar, o zamanları görmemiş gençlerin zihninde bir hakikat diye kaldı. Millî mücadele ile İttihat ve Terakki biribirlerini hazırlıyan ve tamamlıyan tek bir hamle gibi telâkki edilmiyerek âdeta ayrı ve bir dereceye kadar biribirine muhalif iki cereyan gibi düşünülmek temayülleri göze çarptı. Millî mücadeleye iman eden gençler, kendilerine düşman bildiklerinin İttihat ve Terakki aleyhinde tesis etmiye çalışmış oldukları fena kanaatlere iştirak ettiler.

Bunda kimseye kabahat bulmıya imkân yoktur. Bugün en iyi niyet sahibi kimseler bile objektif bir tetkik yapmıya kalktıkları zaman İttihat ve Terakki hakkında kendilerini aydınlatacak vesikalara ve neşriyata tesadüf edemezler. Ne yazılmışsa hemen hepsi İttihat ve Terakki düşmanları tarafından yazılmıştı. Muayyen bir devre hakkında ilk bir fikir edinmek için o zamanın gazetelerine müracaattan tabiî ve basit bir çare var mıdır? Halbuki İttihat ve Terakki devrinin gazetelerini açınız. Hemen hepsini İttihat ve Terakki aleyhinde en galiz iftiralar ve hücumlarla dolu görürsünüz. Neşredilmiş bazı eserler ararsanız bunlarda da İttihat ve Terakki düşmanlığından başka bir şeye tesadüf etmezsiniz. Hele ecnebi gazeteleri ve ecnebi kitapları tamamile İttihat ve Terakkinin aleyhindedir. Fakat azıcık dikkatli bir zat, okuduğunu tahlil etmiye kabiliyetli bir dimağ bu tariz ve tahkir dalgaları arasında hakikati sezmek imkânını bulur.

İttihat ve Terakki aleyhindeki neşriyata göre, İttihat ve Terakki zalimdir, müstebittir, İttihat ve Terakki müsaadekârlık ne olduğunu bilmez; mutaassıptır. Başka milletlere hak tanıtmaz, Osmanlı İmparatorluğu camiası içindeki ekalliyetleri Türkleştirmek ister. Onların lisanlarına, kültürlerine, hareketlerine te-

cavüz eder. Bundan dolayıdır ki, Yemende, Havranda, Irakta derece derece mühim isyanlar çıkmıştır. Bundan dolayıdır ki, Arnavutluk silâha sarılmıştır. Bundan dolayıdır ki, Rum Patrikhanesi ve Rum unsuru feryada başlamıştır. Bundan dolayıdır ki, Ermeniler bütün dünyada kendilerine yardımcı ve kurtarıcı aramıya çalışmaktadırlar.

Biraz düşünmesini bilen bir dimağ pek tabiî olarak şu suali sorar. İttihat ve Terakki bu propagandalarda iddia edildiği kadar zalim,insafsız ve mütaassıp olsaydı, Türkiye içinde çıkan gazetelerde bukadar hücuma müsaade eder miydi? İttihat ve Terakki ekalliyetlere karşı bukadar mütaassıp ve kahhar olsaydı onların kıpırdamıya takatı kalır mıydı? Memleket içinde her biri istiklâl hevesine düşmüş, yahut büyük devletler tarafından tertip edilen bu istiklâl tuzağının cazibesine kapılarak Türk hâkimiyetine karşı suikasde kalkmış türlü türlü unsular karşısında İttihat ve Terakki Türk unsuruna istinat etmeyip de ne yapabilirdi? Hangi unsur Türk ile halis ve samimî bir işbirliği yapmıya hazır idi?

Türkün ötedenberi kendisinden hiç ayırt etmediği, hattâ büyük bir hürmetle göğsüne bastığı Araplar ve Arnavutlar din bağlarını bir tarafa bırakarak milliyet fikrinin propagandacılarına kapılıyorlar ve Türkün idaresi altında kalmamak istiyorlardı. Onlara bile güvenilemeyince dışarıda müstakil ve hür bir anavatan bulmuş gibi görünen diğer unsurlardan sadakat nasıl beklenebilirdi? Ve bu tehlike karşısında Türkün kendi hayatını kurtarmak tedbirlerini düşünmesinden tabiî ne olabilirdi?

İttihat ve Terakki işte Türkün bu zor dakikalarda ruhundan kopan bir müdafaai nefs hamlesi idi. İttihat ve Terakki paylaşılmak üzere bulunan bir vatanı kurtarmak için milletin içinde vücut bulmuş bir isyan ve fedakârlık mahsulü idi. Kendisini kurtarmak istiyen Türk İttihat ve Terakki bayrağı altında toplanıyor, mücadele ediyordu.

Bu toplanma ve mücadele tamamen meş'ur bir halde, bir plân mucibince vukua gelmiyordu. Fakat bu vatan evlâtları bir sevki tabiî ile bunu kalplerinde duyuyorlardı. Vatanını seven Türk İttihat ve Terakkiye koşuyor, ona taraftar oluyor ve onun kuvvetlenmesini ve muvaffak olmasını istiyordu. Bu hakikati sezemiyenler ve hayat ve memat mücadelesinde Türkün bu gayretini zayıflatmıya sebep olanlar içimizde zuhur etti. En büyük acıyı memlekette bunlar doğurdular. Bilerek hiyanet ettiler demiye dil varmaz. Fakat bazan şahsî ihtiras ve hislerine kapıldılar, bazan aldandılar. Bazan haklı itirazlarına fazla bağlanıp kaldılar. Herhalde memlekette bizzat Türk unsuru arasında bile hazin bir nifak hüküm sürdü.

İttihat ve Terakkiye karşı bu Türk muhalefeti küçük bir zümreye inhisar ediyordu. Bir Türk muhalifine ekalliyetlerden birçok kişi de, Osmanlılık perdesinden istifade ederek, iltihak etmiş bulunuyordu. Fakat memleketin Türk kütlesi çok büyük nisbette vatanı kurtarma mücadelesine sadık kaldı ve İttihat ve Terakkiden ayrılmadı. Bu temiz kütle sonra millî mücadele hareketinde büyük şefler için bir mukavemet ve kuvvet hazinesi teşkil etmiştir.

Fakat bütün bunlar bugün Türk gen-

ci için hemen hemen meçhul bir hakikattir. İttihat ve Terakki vaktile kendisini müdafaaya vakit bulamadığını âdeta bir vazifeye teşebbüs bile etmediği gibi sonradan da hakikati izah edebilecek neşriyat yapılmadı.

İttihat ve Terakki devrinden kalma en büyük tarihî vesika Cavidin hatıralarıdır. Bu benim elimde bulunuyor. Yakında çıkarmak istediğim Tanin gazetesinde bunları neşre başlıyacağım. Günü gününe yazılmış olan bu vesika Meşrutiyet devrinin bütün dahilî ve haricî siyaseti, malî ve idarî meseleleri hakkında bizi tenvir edecektir. Fakat sadece bu vesikalardan Meşrutiyet devrinin izah ve tenvir edilmiş olmıyacağı âşikârdır.

Ne yazık ki, Talât, Enver gibi şeflerle İttihat ve Terakki hareketine tâ baştanberi iştirak etmiş ve bütün mücadelelere yakından vâkıf olmuş arkadaşlar şimdi vefat etmiş bulunuyorlar. Bunlardan da artık bir şey öğrenmek imkânı kalmamıştır. İttihat ve Terakki devrinde sadaret mevkiini ihraz eden Sait Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa, Hakkı Paşa gibi kıymetli devlet adamları da bu devire ait hatıra ve vesika bırakmadılar. Bunlar arasında vesika bakımından en çok esef edilecek ziyan Talâtın vefat etmiş olmasıdır. Çünkü onun kadar etraflı ve geniş tecrübe sahibi olanı yoktu. Onun bildikleri İttihat ve Terakki hareketinin heyeti mecmuasını kucaklıyacak kadar genişti.

Vakaa Talât Paşa hatıralarını yazmıya teşebbüs etmiştir. Harp içinde, Cavidin rica ve ısrarı üzerine hatıralarını yazmıya başlıyan Talât, bunları ikmale muvaffak olamadı. Almanyada neşredilen bir mukaddeme Türk okuyucularına meçhul kalmıştır.

Cemal Paşanın hatıraları da harp içinde kaleme alınmıştır.

İttihat ve Terakki bir aralık İttihat ve Terakki cemiyetinin tarihini yazdırmak teşebbüsünde bulundu. Bu vazife bazı arkadaşlara havale edilmişti. Fakat ortaya bir eser çıkmamış ve vesaik de elden ele intikal ederek dağılmıştır. Bu eser yazılıp bitirilmiş olsaydı bile bizi yalnız İttihat ve Terakkinin tarihi hakkında aydınlatcaktı. Asıl İttihat ve Terakki iş başına geçtikten sonra memleketin idaresi noktasında tamamile tenvir edilmiş olamıyacaktık. Bunlar için bir taraftan resmî evrak hazinesindeki vesikalara başvurmak iktiza eder. Vakaların içinde yaşıyan ve resmî hayatta rol oynıyan şahsiyetler, vakalar cereyan ettiği sırada hatıralar yazmış olsalardı o zaman Meşrutiyet inkılâbını hakkile anlamamıza imkân bulunacaktı. Fakat dediğimiz gibi bu türlü hatıralardan yalnız Cavidin yazdığı elimizdedir.

Gazeteler bir aralık İttihat ve Terakki devrine ait tefrikalara ehemmiyet verdiler. Avrupada moda olan romanımsı tarih tarzı bu tefrikalara büyük nisbette tatbik edildi. İki kişi arasında geçen gizli muhavereler bu tefrikalarda aynen uzun uzun neşredildiği gibi, şahısların zihinlerinden geçen mütalealar bile kaydedildi! Bunların içlerinde bazıları oldukça ciddî araştırmalara, hayatta kalmış olan eski İttihatçılarla mülâkatlara istinat eder ve hakikati meydana koymak yolunda bir iyi niyet eseri bulunduğunu gösterir. Fakat senet olarak kabul edilebilecek vesikaların mevcut olmaması ve mülâkatların, mahiyeti ikti-

zası, tamamen tatmin edici bir vusuk arzedemeyişi, sarfedilen himmetlerin semere vermesine az çok bir mâni teşkil etmiş ve İttihat ve Terakki devrinin meçhul kalmasına nihayet vermemiştir.

Benim bu kısa yazımın böyle bir hizmet ifa edebileceği iddiasında katiyen değilim. Ben burada yalnız mevcut noksana ve bu noksanı ortadan kaldırmanın zorluğuna işaret etmek istedim. İttihat ve Terakki devrinin hakkile aydınlatılması her şeyden evvel resmî vesikalar üzerinde esaslı araştırmalar yapılmasına ihtiyaç gösterir. Ecnebi dillerde yapılan neşriyatı, hariciye nezaretleri tarafından neşrolunan renk renk kitapları, ecnebi devlet adamlarının bize ait hatıralarını da gözden geçirmek icap eder. Bütün bunlara İttihat ve Terakkiye mensup kimselerin neşredilmiş ve neşredilecek hatıralarını da ilâve etmek ister. Ondan sonra, o devri yaşamış ve o zamanlarda az çok bir rolü olmuş kimselerin şahadetleri de göz önünde tutulmıya muhtaçtır. Benim bu yazılarım bu şahadetler arasında küçük bir katreden ibarettir.

Talât Paşanın Dahiliye Nazırlığı zamanına ait bir hatıra: Osmanlı mebusları ile İngiltereye seyahatı esnasında Kembriç Üniversitesi avlusunda profesörlerle bir arada.

İTTİHAT ve TERAKKİ

İTTİHAT ve Terakki siyasî bir cemiyet olarak doğdu, bir siyasî fırkaya inkılâp etti, fakat doğuşunun bazı hususiyetlerinden kabil değil ayrılamadı; cemiyet ruhu baki kalmak şartile bir siyasî fırka halinde çalıştı. Denilebilir ki, İttihat ve Terakkinin en büyük kuvveti, asıl kuvveti ve büyüklüğü bundan yani siyasî bir cemiyet mahiyetini kaybetmemesinden ileri gelmiştir.

İttihat ve Terakki âdeta bir nevi tarikat, bir mezhep ve iman halinde yaşadı. İttihat ve Terakkiye ilk girmiş olanlar ona imanlarını ve ideallerini hiç bir zaman kaybetmediler. İttihat ve Terakki kendi şubeleri arasındaki muhaberelerinde «Kardeşler» hitabını kullanırdı. Bu, sahihten kalplere yerleşmiş bir his-

oldu. İttihat ve Terakkiyi ruhunda duymuş olan bir İttihatçı, hiç tanımadığı diğer bir İttihatçıya hangi şartlar içinde tesadüf etse onu kendisine yakın bilir, bir dost ve kardeş tanır. Tabiî ki, bu söz bütün İttihat ve Terakki mensupları hakkında doğru telâkki olunamaz. Fakat İttihat ve Terakkinin asıl kuvvetini ve temelini teşkil eden hakikî İttihatçılar arasında bu tesanüt, bu karşılıklı anlaşma ve kardeşlik mevcuttur ve aradan seneler geçtiği halde samimîyetini kaybetmemiştir.

Siyasî bir fırkada tesadüf edilmesine imkân olmıyan bu bağlılık ve sadakat neden ileri geliyor? İttihat ve Terakkinin bir fırka olmamasından ve bir imanı temsil etmesinden. Siyasî fırkalar, umumiyetle, bir sınıfın, geniş bir zümrenin menfaatlerini temsil ve müdafaa eder. Siyasî bir cemiyet ise, ekseriya, yüksek bir ahlâkı ve siyasî ideal uğurunda birleşmiş, hayatlarını feda etmeyi göze almış ferağat ve karakter sahibi kimselerin birleşmesinden vücut bulur.

Padişahların idaresi zamanında İttihat ve Terakkiyi kuranlar ve yine o devirde sonradan ona iltihak edenler nasıl bir teşebbüse atıldıklarını pekâlâ biliyorlardı. İttihat ve Terakkinin o zamanki âzaları bu işte hayatlarının mevzuubahs olduğunu bir dakika bile akıllarından çıkaramazlardı. Ufak bir boşboğazlık, arkadaşlarının ufak bir hiyaneti, onlara hapis, sürgün, belki de idam felâketini getirebilirdi. Âzalar arasında tam ve kat'î bir itimadın hüküm sürmesi lâzımdı. Daimî tehlike onlarda yakınlık ve kardeşlik hissini doğuruyordu. Aralarında şahsî bir menfaat, âdî ve zelil düşünceler değil, yüksek bir ideal bağı vardı.

Hürriyet kahramanı Binbaşı Enver Bey.

Ve bu ideal vatan aşkından ibaretti. Hepsi vatan mihrabı önünde secdeye kapanmış birer mü'min idiler. Hepsinde imanları uğurunda şehit olmayı göze almış bir mü'min kalbi çarpıyordu. Bu ideale feda etmiyecekleri hiç bir şey yoktu. İttihat ve Terakkiye girerken gözleri bağlanıyordu. Bir delil onları ellerinden tutarak meçhul bir odaya sokuyordu. Oradan hatıften geliyor

gibi esrarlı bir ses kendilerine vatana hizmet ve sadakat imanını telkin ediyor, icap ederse hayatlarını feda edeceklerini ihtar eyliyordu. Onlar ellerini Kur'ana ve tabancaya koyarak yemin ediyorlardı. Gecenin karanlıklarında helecan içinde geçtikleri yerlerden kapalı gözlerle girdikleri meçhul ve sessiz odanın içinde, yükseklerden gelmiş bir hitaba benziyen bu sesin karşısında yemin ederken ruhlarında buldukları ra'şeyi ve heyecanı ilk İttihatçılar ömürlerinin sonuna kadar unutamamışlardır. Bu heyecan onların varlıklarına vatan aşkının, vatana sadakatin, vatan uğurunda fedakârlık ve ferağatın dinini ebedî surette hâketmiştir. İttihat ve Terakki bir mistik oldu, bir mistik cazibesi ile insanları birleştirdi ve kardeş yaptı.

Bu cemyeti kim kurdu? Abdülhamit devri memleketin hemen her tarafında, ve bilhassa İstanbulda, dağınık ve biribirinden habersiz ve ayrı bir halde bir çok cemiyetlerin kurulmasına şahit olmuştur. Kanunî ve açık surette siyasî faaliyete imkân olmayınca, vatanlarının mukadderatı ile yakından alâkadar olan kimselerin gizli faaliyet imkânları aramaları pek tabiî idi. Memleketin içinde ötedenberi gizli bir hürriyet ırmağı toprak altından akıp geliyordu. Bu temiz ve ilâhî cereyanı padişahlar idaresi mahvedememiş, yalnız gizlenmiye mecbur bırakmıştı.

Milletin kalbinde ve ruhunda yaşıyan bu hürriyet ırmağı ötede beride zaman zaman, bir menfez bularak sosyal hayatın sathına çıkıyor, gizli bir cemiyet halinde muvakkat bir varlık alıyor, sonra zabıta hafiyelerinin gözüne çarparak istibdadın yumruğu altında eziliyordu. Fakat hiç sönmiyen hürriyet ruhu başka bir tarafta başka bir tezahür ile tekrar kendisini gösteriyordu.

Türk hudutları içinde olduğu kadar Avrupaya kaçmak imkânını bulmuş vatandaşlar arasında da siyasî cemiyetler kuruluyor ve bunlar memleket içinde taraftar kazanmıya çalışmaktan geri kalmıyordu. İşte İttihat ve Terakki cemiyeti bu muhtelif gizli siyasî teşekkküllerden biridir. Hattâ bir müddet ismi Terakki ve İttihat cemiyeti iken, sonra İttihat ve Terakkiye çevrilmişti.

Bunu ilk düşünenler ve ilk kuranlar kim olursa olsun, herhalde Talât bunların arasında en mühim bir mevkii tutuyordu. İttihat ve Terakki baş tanımıyordu. İttihat ve Terakki gösterişe, üstünlüğe, şahsî teferrüt ve temayüze düşmandı. İttihat ve Terakki kendi âzalarını ve ferleri değil, vatanı yükseltmiye azmetmişti. Onun için, şahıslar siliniyor, meçhul kalıyor, mevkii vatana hizmet gayesi ihraz ediyordu. Onun için. Talât acaba İttihat ve Terakkinin başı mıydı, son neferi miydi diye düşünmiye mahal yoktur.

Talât doğduğu Edirnede postahanede çalışıyordu. Sonradan İpek mebusu olan Hafız İbrahim efendi ile orada tanışmıştı. Rumelinin, bir Türk kalbini titretecek tehlikeleri ve hususî bir hayatı vardı. Rumelinin her parçası ecnebi bir unsurun göz dikmiş olduğu bir kıta olduğu için kalbinde vatan aşkını biraz duyan bir insan, üzerine titrediği bu vatanın nekadar tehlikede olduğunu derhal hissederdi. Orada vatanseverlik bir müdafai nefs zarureti olarak doğar ve büyürdü. İşte Talât, gençliğinde teneffüs ettiği hava ile bu vatanseverliği hayatının gayesi olarak şuuruna ve gayri şuuruna

Hürriyet kahramanı Kolağası Niyazi Bey.

sindirmişti. Bir ihbar neticesinde Talât ve Hafız İbrahim tevkif edilerek Edirne hapishanesinin karanlık bodurumuna tıkıldılar. Orada kendilerini söyletmek için çok uğraşıldı. Hattâ bir gece bodruma beyazlara sarılmış insanlar sokuldu ve hayaletlerin telkin edeceği korkudan istifade ederek bu kuvvetlerin dilleri gevşetilmek istendi. Bu da fayda etmedi. Onları nihayet tahliye ettiler. Fakat Edirnede tutmıyarak Selânike sürdüler.

Talât Selânikte hürriyete kavuşmak faaliyeti için daha müsait bir zemin ve arkadaş buldu. Refet Paşanın anlattığına göre, birkaç arkadaş mahalle kahvelerinde buluşurlar, bir taraftan tavla oynarken diğer taraftan gizli gizli vatandan, hürriyetten, vatanı kurtarmaktan konuşurlardı. Bir cemiyet teşkil etmek en birinci emelleri idi. Refet Paşanın hikâyesine nazaran, Talât arada zarları bir tarafa bırakır, bıçağın bir tarafında İttihat ve Terakki, diğer tarafında kelimei tevhit, hainlerin kalbine saplanacak ve hançer cemiyetin bir tehdidi halinde saplı bırakılacak, derdi.

Rüşeym halindeki bu düşünceler çarçabuk filizlendi, bir hakikat haline geldi ve gizli cemiyet teşkil olundu. Bu, Rumelide ve Makedonyada emsali çok olan düşman ihtilâlci cemiyetleri tarzında bir Türk cemiyeti idi. Memleketi parçalamak istiyen komitacılara karşı bir mücadele teşkilâtı olduğu kadar, memleketin kuvvetlenmesine ve müdafaasına bir engel vücuda getiren padişahlığı yıkmıya ve vatanda hürriyeti ilân etmiye çalıyan bir kuvvet olacaktı.

İttihat ve Terakki cemiyeti sadece nazarî bir hürriyet cemiyeti değildi. Bu, hergünkü hayatta göze çarpan Bulgar, Ulah, Sırp ve Rum çetelerinin Rumeli, Makedonya ve bütün Türkiye için arzettikleri tehlike ve tehdidin Türk kalbinde doğurduğu müdafaa ve mukavemet ihtiyacını karşılıyacak bir teşebbüstü.

İttihat ve Terakkiyi düşünenler ve hayatlarını feda etmek bahasına yaşatmıya ve genişletmiye çalışanlar birer tecrübeli devlet adamı değildiler. Onlar

hep gençti. Küçük birer memur, birer zabit, birer kâtip vesaire. Büyük bir tahsilleri yoktu. Memleket mekteplerinde, hattâ en yüksekleri dahil olmak üzere, bir parça ne öğrenmek kabil ise ancak onu biliyorlardı. Hükûmetin nasıl idare edileceğinden haberleri yoktu. İnhitatın son derecesine varmış olan Osmanlı İmparatorluğunu bekliyen tehlikelerin karışıklığından, azametinden ve katiyetinden haberleri yoktu. Onlar sadece vatanlarının ve Türklüğün inkıraz tehdidi altında bulunduğunu her günkü tecrübelerile biliyorlar, buna karşı içlerinde tahammül edilmez bir acı duyuyorlar, memleketi kurtarmak için padişahların istibdadına nihayet vererek vatanda hürriyet ilân etmekten başka dertlerine bir çare olamıyacağına inanıyorlar ve bu gayeye erişmek için istibdadı yıkmıya çalışıyorlardı. Osmanlı İmparatorluğunu kurtarmıya sadece hürriyeti ilân etmenin kâfi geleceğine inanmışlardı.

Çünkü, muhtelif unsurların bütün şikâyetlerinin fena idareden, zulümden ve hürriyetsizlikten geldiğini zannediyorlardı. Türkler bütün unsurları bir kardeş diye göğüslerine basarak, hepsine hürriyet bahşederlerse ve bir meclisi mebusan toplanıp da faaliyete geçerse artık bütün şikâyetlerin ve bütün fenalıkların ortadan kalkacağını, Türk vatanının refah ve saadet içinde yaşamak ve kuvvetlenmek imkânını bulacağını, haricî düşmanlardan kurtulacağını muhakkak telâkki ediyorlardı. Bir mebusan meclisinin nasıl olduğunu, nasıl toplanıp müzakere ettiğini ömürlerinde görmemişlerdi. Fakat gizli gizli işitmişlerdi ve en büyük bir tılsıma itikat eder gibi Meşrutiyete ve meclise iman etmişlerdi.

Hürriyet kahramanlarından Miralay Cemal Bey.

İttihat ve Terakkinin siyasî bir programı yoktu. İttihat ve Terakkiyi kuranlar Avrupa dillerini iyice bilip de Avrupanın siyasî hayatını ve teşkilâtını kitaplarda tetkik ve tetebbü etmiş değildiler. Türkçede ise bu türlü eserler intişar etmemiş olduğu için, yerli kitaplardan da malûmat edinmemiş bulunuyorlardı. Ömürlerinde bir siyasî program görmemişlerdi. Meşrutiyet ve parlâmento hayatının mekanizmasını, zorluklarını hülyalarından bile geçirmiyorlardı. Zaten bu bapta büyük iddiaları da yoktu. Onlar vatanı kurtarmıya hayatlarını verirken hükûmetin idaresini ellerine almayı

bir an bile düşünmüyorlardı. Onlar memlekette sadece kanunu esasînin tekrar ilânı sayesinde her derdin çaresi bulunacağına kani idiler. Eski bir hükûmeti devirmiş bir siyasî teşekkülün iş başına gelmesi ve hükûmetin mesuliyetini yüklenmesi onların zihinlerinin almıyacağı bir işti.

İttihat ve Terakki meşrutiyetin ilânı sayesinde memlekette bir değişiklik vukua geleceğine, bir takım gizli iktidar erbabının meydana çıkacağına, namuslu kimselerin iş başına yükseleceğine inanıyordu. Memleketin kurtarılması için de başka bir tedbire hacet görmüyordu. Herhalde kendisini böyle bir vazife ile mükellef bilmiyordu. Memuriyet hırsının, nişan ve rütbe almak iptilâsının insanları nekadar alçalttığına hayatın tecrübe ve müşahedelerile, kanaat getiren bu tecrübesiz ve idealist gençlerden mürekkep cemiyet için kendi âzalarının bir memuriyet veya mevki temin etmiye kalkmaları en çirkin ve menfur bir hareketti. Onlar mütevazi idiler, davasız idiler. Kendilerinde memleketi idare iktidarını görmüyorlardı. İstedikleri şey, sadece liyakat sahiplerinin kabiliyetlerini gösterebilmekte serbest bırakmaktı. İdare mekanizmasında bozukluklara nihayet vermekti. Fakat bunun nasıl yapılacağına dair vazih ve umumî bir fikirleri yoktu. Zaten böyle bir fikirleri olamazdı. Devlet işlerinin kâfi derecede içlerine sokulmamışlardı ve umumî kültür bakımından da noksanları çoktu. Bunu bilmeleri ve takdir etmeleri en büyük meziyetlerinden biridir.

Zaten göz önündeki ilk gaye padişahlığın istibdadını yıkmaktan ibaretti. Bu okadar muazzam bir vazife idi ki, onun yüklediği ağır çalışmaları bir tarafa bırakıp da istikbalin tanzim ve idaresi hakkında düşüncelere dalmak imkânsızdı. İşte İttihat ve Terakki cemiyeti 10 Temmuz 1324 inkılâbına bu halde girdi.

Talât Paşanın Dahiliye Nazırı iken Osmanlı mebusları ile beraber, İngiltereye seyahatı esnasında İngiliz Hariciye Nezareti bahçesinde alınmış bir grup fotoğrafı. Ön sırada oturanlar soldan sağa: Ubeydullah Efendi, Dahiliye Nazırı Talât bey, İngiltere Hariciye Nazırı Sir Edvard Grey, ve Londra sefirimiz Tevfik Paşa.

MEŞRUTİYETİN İLÂNI

MEŞRUTİYETİN ilânı İttihat ve Terakki için ümit edilmedik derecede muazzam bir muvaffakıyet oldu. Bir gün evvel koca İmparatorluğu titreten saray birdenbire yıkılmıştı. Memleketin her tarafı çılğın bir sarsıntı içinde hürriyet terennüm ediyordu. Hükûmet nüfuzu her yerde yıkılıyor, koca İmparatorluk baştan başa anarşi içinde kalıyordu. Saray şaşırmış, Babıâli şaşırmış, taşra hükûmetleri şaşırmış, zabıta şaşırmış ve halk şaşırmıştı. Ağızlarda bir parola dolaşıyordu: Hürriyet gelmiş! Bazı taraflarda soruyorlardı: Bu hürriyet nedir? Nereden gelmiş? Onu ecnebi ülkelerin birinden gelmiş bir rahibe diye tarif edenler görülmüştü!

Bu zayıf, fena idare olunur, esasen karmakarışık memleketin üzerinden şöyle böyle bir hükûmet nüfuzu birden-

bire kalkınca onun boş kalan yerini taraf taraf türeyen otoriteler dolduruyordu. Bunların hepsi İttihat ve Terakkinin ismi arkasına sığınıyorlardı. Çünkü sarayı deviren İttihat ve Terakki idi. Sarayı devirmesi ona bütün İmparatorlukta efsanevî bir prestij kazandırmış, hayranlıklar uyandırmış idi. Halbuki İttihat ve Terakkinin bu geniş İmparatorlukta pek mahdut şubeleri vardı. Bunlar da bir inkılâp vukuunda idareyi ve hükûmeti ellerine alarak vaziyete hâkim olmak için bir hazırlık yapmamışlardı. Böyle bir şeyi ne akıllarından geçirebilirler, ne de geçirseler, başa çıkarabilirlerdi. Zulüm ve tahakküm altında ezilen millet şimdi sadece rahat bir nefes almak istiyor ve alıyordu. Fakat ortalığı boş bulan ihtiraslar ve menfaatlar rahat durmuyorlar, fırsattan istifade etmiye kalkıyorlardı. Şahsî intikamlar alınıyordu. İstifadeler temin ediliyordu. Büyük hükûmet memurları yerlerinden atılıyor, şehirden kovuluyordu. Kim müteşebbis, cüretkâr ve kurnaz ise o başa geçiyor, yanına birkaç kişi topluyor, İttihat ve Terakki şubesinin reisliğine geçmiş görünüyor ve bulunduğu şehir ve kasabada saltanat sürmiye başlıyordu.

İstanbulda ilk günlerde umumî hapishane boşaltılarak en müthiş caniler serbest bırakılmıştı. Zaptiye nazırı bir gazete makalesile yerinden atılıyor ve zabıta işleri rasgele bir ele verilyordu. Meşrutiyetin ilânı üzerine en büyük nümayişlere sahne olan İstanbulda zincirlerinden kurtulmuş bir halkın bütün heyecanı ve kudsî sarhoşluğu çalkanıyordu. Her ağızdan bir lâkırdı çıkıyor, herkes hürriyeti ve meşrutiyeti kendi bildiği gibi anlıyordu. Otorite yoktu. Halk, eski rejime umumî nefreti pek ziyade

İstibdat devrinin son sadrazamı Avlonyalı Ferit paşa.

celbetmiş nazırların, paşaların ve hafiyelerin cezalandırılmasını istiyor, kalabalık halinde evlerinin etrafını sarıyor ve yakaladıklarını Babıseraskeriye götürüp bir yere tıkıyordu. Bazı sivil ve asker gençler inkılâbın zabıta kudretini temsil eder bir tavırla İstanbulda büyük bir otorite elde etmişlerdi. Sokakta at üstünde dolaşıyorlar, halkın taşkınlıklarına mâni oluyorlardı.

Meşrutiyetin ilânı üzerine bütün memlekette husule gelen otorite buhranının bukadar müthiş âraz göstermekle beraber kansız ve anarşisiz cereyan etmesi, Türk hâdiselerile alâkalı ecnebi mahfellerde büyük bir hayret uyandırmıştı. Milletin fıtrî meziyetlerine dayanan bu nisbî sükûn ve itidal, kan dökülmekten, büyük yağmakerlikten bu içtinap İttihat ve Terakki lehinde kaydediliyordu.

İttihat ve Terakki hiç istemediği, beklemediği ve hazırlamadığı halde çok ağır bir vazife karşısında kalmıştı. Padişah kanun esasîyi iadeye razı olmuş ve meclisi mebusanın toplanacağını resmen bildirmişti. İttihat ve Terakki gayesine erişmekle beraber şimdi daha muazzam bir vazifenin ifası lâzım geldiğini görüyordu. Memlekette normal bir hükûmet mekanizması vücude getirmek ve istibdadın tekrar teessüsüne meydan vermemek lâzımdı. Çünkü sarayın fırsat bulur bulmaz eski tahakküm ve istibdada avdet etmesi pek tabiî idi.

İttihat ve Terakki gizli bir cemiyet idi; merkezi, heyeti ve âzaları malûm değildi. Meşrutiyet ilân edilince, bu âzaların bir kısmı tabiî belli olmuştu. Fakat cemiyeti kimlerin idare ettiği bir sır olarak kalıyordu. Cemiyetin merkezi Selânikte idi. Bütün Türkiyenin gözleri Selâniğe çevriliyor ve oradan aksedecek

Meşrutiyet devrinin sadrazamlarından Küçük Salt Paşa.

işarete intizar olunuyordu.

Bir gün evvel genç ve idealist vatanseverlerin sadece bir hürriyet ve kurtulma cemiyeti olan bu ihtilâlciler heyeti şimdi koca bir İmparatorluğun idaresinden ve mukadderatından mesul bir hale gelmişti. İstanbulda resmen yeni bir kabine teşekkül etmişti. Hükûmet heyûlâsı duruyordu. Fakat hükûmettekiler ne yapacaklarını ve ne yapabileceklerini kestiremiyorlardı. Teşebbüs kudreti bütün bütün kalkmıştı.

Saraya karşı mücadele safhasında İttihat ve Terakki içinde bir fikir ayrılığına ve telâkki ihtilâfına intizar edilemezdi. Fakat hükûmetin nasıl idare edilmesini kestirmek ve bu bapta kararlar almak çok karışık bir işti. İttihat ve Terakki kendisine bir baş kabul etmemişti. Şahsiyetlerin sivrilmesinden ve nüfuz kesbetmesinden İttihat ve Terakki son derece tevehhüş ediyordu. Her şey isimsiz olarak yapılacak, hedef sadece vatanın hayır ve selâmeti olacak ve hiç kimse bundan şahsî bir gurur duymıyacak ve şöhret kazanmıyacaktı. İlk zamanlarda, pek tabiî olarak, Enver ve Niyazi isimleri halkın ağzına düştü. Daima tapacak bir put aramıya ve icat etmiye düşkün olan halk kütlesi, isimlerini ve fedakârlıklarını öğrendiği bu iki zabiti en sevgili birer kahraman olarak benimsedi ve her dakika onlara karşı perstişlerini meydana vurdu.

İttihat ve Terakki içinde ilk rakabet, ilk insanî ikballer ve ihtiraslar uyanmıya başlıyordu. Çünkü kendilerini ayni derecede hizmet görmüş ve halkın takdirine istihkak kesbetmiş addeden arkadaşlar bir dereceye kadar teessür ve infial duyuyorlardı.

Meşrutiyet devrinin sadrazamlarından Hüseyin Hilmi Paşa.

Talât ilk günlerin İttihat ve Terakki heyeti merkeziye âzasından bulunuyordu. Diğer arkadaşlardan bir farkı ve üstünlüğü yoktu. Fakat kabiliyeti, hizmeti, ferağati, iman ve fedakârlığı onu, yavaş yavaş, yükseltti, İttihat ve Terakkinin ruhu, mihveri, belkemiği ve bir nevi şefi haline getirdi. Sonraları Talât, Enver, Cemal tesliyeti ağızda geziyordu. Enverin de, Cemalin de büyük nüfuzları ve hükûmet icraatında büyük tesirleri oldu. Fakat İttihat ve Terakki cemiyetinin ve fırkasının mekanizmasında en ziyade Talâtın nüfuzu hissedilmiş ve bu mekanizma sonuna kadar Talâta sadık kalmıştır.

İlk zamanlarda bütün memlekette İttihat ve Terakkiye karşı hayranlıktan, saygıdan ve korkudan başka bir his yoktu. İttihat ve Terakkinin çok kuvvetli olduğuna, memleketin yegâne hâkimi bulunduğuna inanılıyordu. Yıldıza yaranmakla mevki sahibi olmak istiyenler nazarında artık siklet merkezi değişmişti. İttihat ve Terakkiye mensup olmakta, onların şeflerinin gözüne girmekte kâr vardı. Onun için, İttihat ve Terakki cemiyetine yazılmak üzere her tarafta sürü sürü müracaatlar vukua geliyordu. Efradının pek az olduğunu bilen ve memlekette bir teşkilât şebekesi kurmak lüzumunu takdir eden cemiyet de bu müracaatlerin hemen hepsine kabul cevabı veriyordu. Çarçabuk her tarafta İttihat ve Terakki şubeleri açıldı.

Fakat yavaş yavaş, ilk şaşkınlık ve göz kamaşması geçiyordu. Korkularından sinen, ve muhakkak bir ceza bekliyen sürülerce hafiyeler, mürtekip ve

Meşrutiyet devrinin sadrazamlarından İbrahim Hakkı Paşa.

mürteşiler İttihat ve Terakkinin şiddetli sillesini görmedikleri için cesaret bulmıya ve kendilerini toplamıya başlamışlardı. Eski rejimi devriren ihtilâlciler fıtrat itibarile kan dökücü, mütehakkim ve ihtilâlci değildiler. Onlar hak ve kanun namına isyan etmişlerdi. Kendilerini en küçük bir hak ve kanun prensipi ile bağlı görüyorlar ve bir ihtilâlin bahşedebileceği hakları akıllarına getirmiyorlardı.

Memlekette temin ettikleri matbuat, fikir ve içtimaî hürriyeti yavaş yavaş İttihat ve Terakkinin aleyhinde kullanılmıya başlandı. Eski hürriyetsizliğin tam aksülâmeli olan müfrit bir hürriyet memlekette hiç bir otoritenin teessüsüne imkân vermiyordu. Ve bu hürriyet cemiyetin prestijini kırmak için kullanılmıya başlanıyordu. Mevki sahibi olmak için hırslar vücut bulmuştu. Hasetler, rekabetler kendisini hissettirmişti. Menfaat mücadeleleri uyanıyordu. Muhtelif ekalliyet unsurları önlerinde açık bir faaliyet sahası buluyorlardı. Meşrutiyeti ve hürriyeti millî gayeleri olan ayrılığa vâsıl olmak için daha iyi bir vasıta olarak kullanmak istiyorlardı.

Tehlike göze çarpmıya başlamıştı. Abdülhamit devrinde gizli gizli içtimalar yaparak istikbali kurtarmıya çalışan genç ihtilâlciler bütün unsurlar arasında müsavat, ve hürriyet ilân edilirse memlekette kardeşçe bir müşterek hayat temin edileceğine inanıyorlardı. Hakikat şimdi onlara beklemedikleri bir darbe indiriyordu. Rüyadan uyanıyorlardı.

Çok geçmeden, memlekette İttihat ve Terakki aleyhinde bir hareket arttı. İttihat ve Terakkiden umduğu menfaatleri elde edemiyenler, herhangi bir surette cemiyete muğber olanlar, İttihat ve Terakkinin hükûmet darbesinden menfaatleri bozulanlar şimdi avaz avaz İttihat ve Terakki aleyhinde haykırıyorlardı. Biribirlerile hiç anlaşamıyacak muhtelif insanlar ve zümreler İttihat ve Terakki düşmanlığında birleşmişlerdi.

Talât Paşanın Dahiliye Nazırı olduğu senelerde alınmış bir fotoğrafı.

İttihat ve Terakki aleyhinde bulunan en birinci tasavvur hükûmete müdahale etmesi keyfiyeti idi. Mesul mevkide bulunmıyan gizli bir heyetin sadrazama veya nazırlara emir vermesi muahheze olunuyor, gizli eller, «ervahı habise» gibi tâbirler kullanılıyordu. Normal şartlar içinde, meşrutî bir idarede herhangi bir cemiyetin hükûmet işlerine müdahale edebilmesi akıldan geçemez ve hiç bir suretle haklı görülemez. Fakat mem-

Hürriyetin ilânı için İttihat ve Terakki cemiyetine yardım edenlerden miralay İsmail Hakkı bey.

lekete meşrutiyeti getiren ve karşısında hâlâ korkulacak, herhalde şüphe edilecek bir saray gören bir cemiyetin vazifesini bitmiş addederek dağılması kabil olamazdı. Çünkü İttihat ve Terakki ortadan çekilince memleketin tekrar eski hale dönmiyeceğini kimse temin edemezdi. Binaenaleyh, meşrutiyet ve hürriyet rejimi normal bir mekanizmaya malik oluncıya kadar cemiyetin kalması ve gayenin tamamen elde edilmesi lâzımdı.

Çünkü meşrutiyet ilân edılmekle hükûmet meşrutiyet icaplarına göre faaliyete geçmiş değildi. Zaten hükûmet bu icapları takdirden âciz idi. Hükûmette değişmiş bir adam yok gibiydi. İttihat ve Terakki sadece meşrutiyeti ilân ettirmişti. Bir gün evvel mutlak bir kudret ve tahakküm ile saltanat süren saray halile duruyordu. O saraydan emir almıya alışmış, o saraya yaranmayı yegâne gaye bilmiş devlet adamları, nezaretlerdeki muhtelif erkân vesaire hemen hemen hep yerlerinde idiler. Şimdiye kadar sarayın işareti ile yürüyen bu makine şimdi gûya meşrutî bir rejim hükûmeti gibi işliyecekti. Buna imkân var mıydı? Meselâ, daha ilk günlerde bile saray harbiye ve bahriye nazırlarını doğrudan doğruya tayin etmek hakkını muhafaza etmek istiyor ve sadrazamın intihap edeceği nazırlardan bunları ayırd etmiye kalkıyordu. İttihat ve Terakki hiç olmazsa bir meşrutiyet muhafızı olarak mevcudiyetini idame etmezse memlekette hiç bir değişıklik olamıyacak ve yerleşemiyecekti. Fakat muhafızlık edebilmek için bir kuvvet sahibi olmıya ihtiyaç yok muydu? Bu kuvvet ne olabilirdi?

Cemiyetin en büyük kuvveti cemiyete bir takım zabitlerin girmiş olmasından ileri geliyordu. Fakat bunun orduda matlûp olan disiplini bozmak, askerlik ruhuna uymaz bir hal yaratmak gibi tehlikesi vardı. Cemiyete mensup küçük rütbede bir zabitin mafevklerine hâkim bir tavır alması hoş görülecek bir hal değildi. Fakat orduyu eski saray ruhundan kurtarmak için bu bir zaruretti.

Bu mahzurların mantıkî ve cezrî bir hal çaresini bulmıya imkân yoktu. Cemiyetin vaziyeti dolayısile ileri sürülen mahzurlar nazarî olarak haksız değildi. Fakat bu hak davası iyi bir niyet eseri olarak ileri sürülmüyor, cemiyeti zayıf latmak, ortadan kaldırmak ve meydanı bütün entrikalara, ihtiraslara ve Türklük aleyhindeki teşebbüslere serbest bırakmak için yapılıyordu.

İttihat ve Terakki vaziyetin zorluğunu

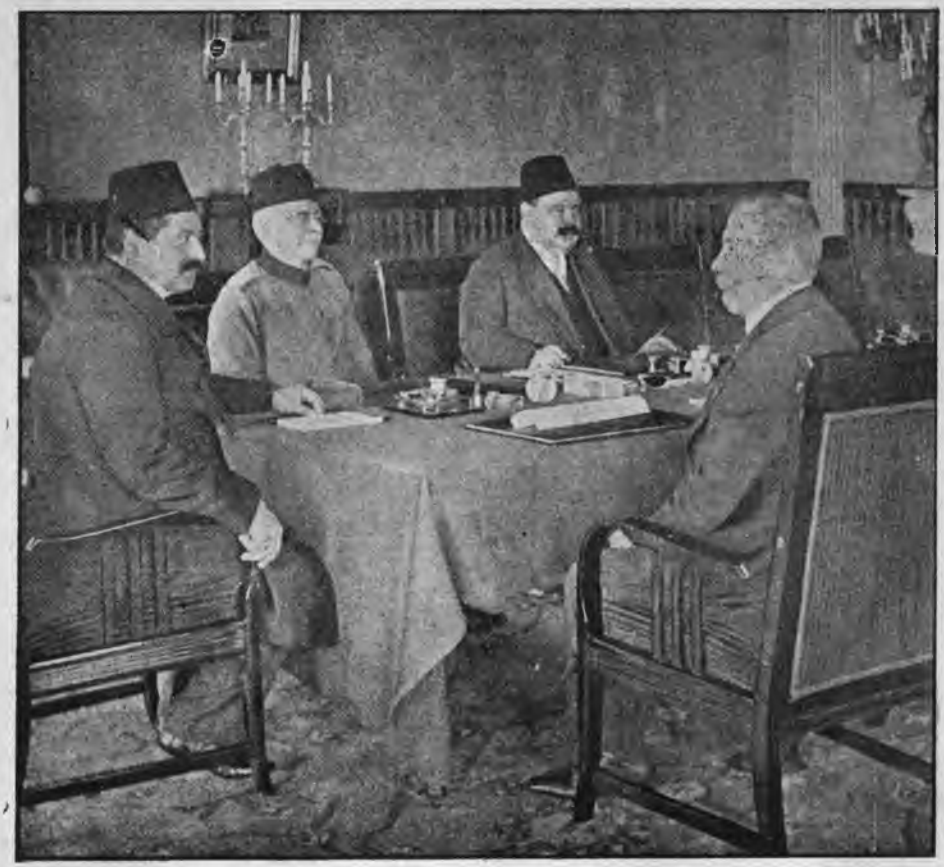

Dahiliye Nazırı Talât bey, dahilde bir teftiş seyahatinde Balıkesir mektebi sultanisinde izcilerle bir arada..

hissediyor, Türk vatanının selâmeti namına mevcudiyetini muhafaza etmek lüzumunu anlıyordu. Ayni zamanda, cemiyetin vücudu aleyhinde ileri sürülen itirazları tatmin etmek lüzumunu da göz önünde tutuyordu.

Bu cereyanlar dolayisile cemiyet ile orduyu ayırmak kararı verildi ve zabitlerin siyaset ile uğraşmamaları prensipi kabul olundu. Yine bu cereyanlar dolayisile İttihat ve Terakki cemiyeti bir siyasî fırka haline getirildi. Şimdi fırkanın her günkü işlerile meşgul olacak bir teşekkülü vardı ki, asıl İttihat ve Terakki cemiyeti bu mütevazi şekil altına girmişti. Bir de cemiyetin meclisi mebusan içindeki âzalarından mürekkep bir teşkilâtı vardı. Hepsi birden İttihat ve Terakki fırkası namını almıştı. Maamafih bu ayrılıklar cezrî ve kat'î bir mahiyet iktisap edemedi. Bazı zabitler cemi-

yet ile münasebetlerini gizli bir halde muhafazada devam ettiler. Meclisi mebusandaki siyasî fırka da cemiyetin az çok nüfuzu altında kaldı. Başka türlü olmasına realite imkân bırakmıyordu. Bunda hiç kimseye bir mesuliyet atfetmek kabil değildir. Azamî bir hüsnü niyetle varılan netice bu olmuştu.

Balkan harbine ait acı bir hatıra: Babıâlide, o zaman Dahiliye Nazırı bulunan Talât Paşanın riyasetinde toplanan sulh konferansı. Soldan sıra ile Osmanlı murahhası ve konferans reisi Talât Bey, mürahhas Bahriye Nazırı ve Harbiye Nazırı vekili Çürüksulu Mahmut Paşa, murahhas Şûrayi devlet reisi Halil Bey, Bulgar murahhası general Savof.

HARİCÎ ve DAHİLÎ TEHLİKELER

İTTİHAT ve Terakki dahilî idare karğaşalıkları ile mücadeleye mecbur olduğu kadar, haricî ve dahilî daha büyük tehlikelere karşı koymak mevkiinde de bulunuyordu.

Yüzlerce senelik bir inhitat devresi geçirmekte olan Osmanlı İmparatorluğu artık son inhitat safhasına girmiş gibi görünüyordu. Makedonyadaki isyan ve ayrılma hareketi her gün biraz daha vehamet kesbediyordu. Bulgar, Rum, Sırp, Ulah unsurları hep çarpışıyorlar, memlekette umumî ve derin bir asayişsizlik doğuruyorlardı. Türk topraklarında bir hıristiyan köylünün başına gelen en küçük bir zabıta vakası, ecnebi memleketlerde alâkadar propaganda makinelerinin elinde Türk idaresinin zulmünden, taassubundan bahsetmek için vesile teşkil ediyordu.

Meşrutiyetin ilk sıralarında Babıâli önünde bir nümayiş. Bu gibi nümayişler sık sık vuku bulur, ve bazan kanlı vakalara sebebiyet verirdi..

Avrupa konseyi adını taşıyan büyük devletler her gün Türkiyenin istiklâlini çiğniyerek dahilî işlerine karışıyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu ancak lâfzan bir istiklâle malikti. Hakikatte çok büyük müşkülâtla ayakta durabiliyor ve her buhranda haklarından, şeref ve haysiyetinden, istiklâlinden bir parça daha feda etmek suretile zahirî bir varlık muhafaza edebilmek imkânını buluyordu. Fakat artık bunun da sonu gelmek üzere idi.

Bu tehlike en çok Rumeli vilâyetlerinde hissolunuyordu. Orada ecnebi kontrolü altında jandarma teşkilâtı vardı. Muhtelif konsoloslar dahilî işlerimizi daimî bir murakabe altında tutarak bize ait siyasî programlarını fiile çıkarmıya çalışıyorlardı. Nihayet Reval mülâkatına dair akseden haberler Türkiyenin bir paylaşma arifesinde bulunduğu kanaatini verdi ve İttihat ve Terakkiyi ümitsizce bir hamle ile şu menhus idareye bir nihayet vermek çaresini aramıya sevk etti.

İttihat ve Terakkinin ümitsizce bir feveran ile elde etmek istediği hükûmet inkılâbı vukua gelmiş ve Türkiyenin paylaşılmasını hazırlamış olan büyük devletlerde bir tededdüt uyandırmıştı. Fakat esas değişmiyordu. Türkiyenin düzeleceğine, kuvvetleneceğine ve yaşar bir hale geleceğine inanılmıyordu. Meşrutiyetin yürüyeceğine ve kuvvetleneceğine ihtimal verilmiyordu. Ve kısaca, Osmanlı İmparatorluğunun yaşaması istenilmiyordu. Uzun seneler Rus Çarlığına karşı Osmanlı İmparatorluğunu tutmuş olan İngiltere politikası, bilhassa Ermeni meselelerinden, dahilî idaresizlikten, sarayın müstebit ve çılğın politikasından dolayı prensipini değiştirmiş bulunuyordu. Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması keyfiyetine İngilizlerin de zihinleri yatmıştı. Onlar bu ihtimale karşı tedbirlerini almış bulunuyorlardı. Fransa Suriyeye yerleşeceğine memnun idi. Hasta adamın mirasçıları artık memnuniyetle ellerini oğuşturuyorlardı.

İttihat ve Terakki bu pişmiş aşa soğuk su katıyordu. Dünyanın en büyük devletlerinin yolu üzerine dikilen, onların milyonlarca asker, büyük donanmalar, milyonlarca liralarla vücude getirdikleri muazzam kudrete karşı koymak istiyen, mahvolmıya mahkûm edilmiş Türkiyeyi kurtarmıya kalkan bu İttihat ve Terakki kimdi? Bir avuç genç ki, bütün silâhları, bütün kuvvetleri, bütün bilgileri sadece kalplerindeki vatan aşkına inhisar ediyordu. Bu müthiş ve düşman dünya karşısında âciz bir genç idiler. İşte bunlar Türk vatanının üzerine çevrilen felâket selinin önüne bir sed olmıya kalktılar. Memleketi uyandırmıya, fikirleri ve kalpleri birleştirmiye, çürümüş zırhlılarımızı yürütmiye, paslanmış tüfeklerimizi işler hale sokmıya,

Osmanlı Mebusan heyetinin İngiltere seyahatinden diğer bir hatıra. Sağdan [illegible] görenler: Londra sefirimiz Tevfik Paşa, İngiltere Hariciye Nazırı Sir Edvard [illegible] ye Nazırı Talât bey Ubeydullah Efendi..

ordu vücude getirmiye teşebbüs ettiler.

Dışardan hiç kimseden yardım bekliyemezlerdi. Hürriyet ilân edilir edilmez gözler hür memleketlere çevrilmişti. Fransız ve İngiliz efkârı umumiyesinin bize müzaheret göstereceği ümit edilmişti. İlk günlerde oldukça bir sempati gösterildi. Fakat derhal yüksek siyaset ve entrika tesirini hissettirdi. Bütün dünya matbuatı Türk inkılâbı ve İttihat ve Terakki aleyhine döndü. İttihat ve Terakki dar kafalı, sekter, jakobin idi, mutaassıptı. Zavallı ekalliyetleri Türkleştirmek istiyordu. İstiklâl istiyordu. Memleketteki ecnebi hâkimiyetini yani kapitülâsyonları kaldırmak istiyordu. Avrupanın bütün malî muhitleri bu cüretkâr gençler aleyhine dönmüştü. Türkiyede yaşıyan ve kazanan ecnebilerin, Türkiyeyi istismar eden, bir müstemlekeden farksız hale sokan ecnebi şirketlerinin bir Türk gibi vergi vermesini onların akılları alamıyordu.

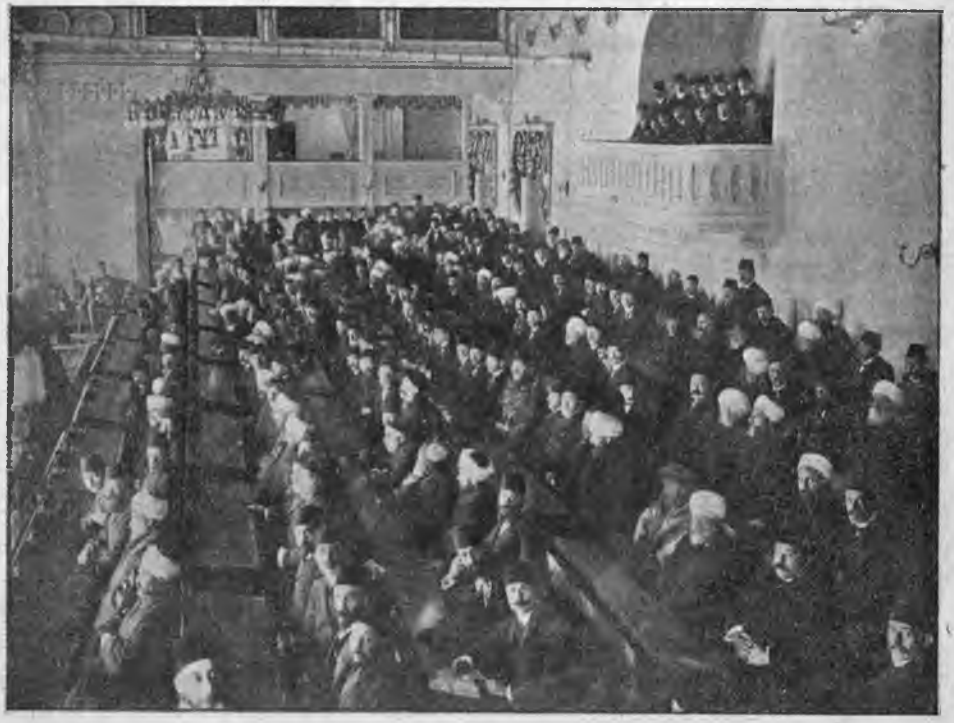
Türkiyede bir cürüm işliyen bir ecnebinin Türk polisi tarafından yakalanmasını ve Türk mahkemesi tarafından muhakeme edilmesini, Türk kanunlarına göre cezaya çarptırılmasını; Babıâliyi hükümetmiye, Babıâliyi ayaklarına kapanmış görmiye alışmış ecnebi diplomatları derhal bir idâre teklifi ediyorlardı. Bunu istiyen, Türkü bir ve müstakil bir hale sokan bir avuç genç, edilmek ve idâresi devrilmek lâzımdı.

Fakat bu bir avuç genç, [illegible] bilmez bir gayret ile, yorulmaz ve sarsılmaz bir ideal ile memlekette vatan aşkını, Türklük şuurunu körüklemiye ve kuvvetlendirmiye uğraşıyordu. İttihat ve Terakki rejiminden

sonradır ki, bu memlekette Türkler, Türküz diyebildiler ve Türklerin de bu vatanda bir hakkı olduğunu ileriye sürebildiler.

Osmanlı İmparatorluğunda kavmı necip Araptan bahsolunurdu. Arnavutların necabetinden, şecaatinden bahsolunurdu. Fakat Türkün adı geçmezdi. Osmanlı İmparatorluğu müslim unsurlar arasında hiç fark gözetmemişti. Saray, Babıâli, ordu, maarif, idare bütün bu unsurlara müsavi surette açıktı ve padişahların bu müsaadekâr telâkkisinden en çok istifade edenler onlardı. Padişahın en yakın muhafızları Arnavut ve Arap taburları idi. Bunların bütün efradı memleketlerindeki akraba ve taallûkatları için birer lûtuf ve atıfet kaynağı kesilmişti. Yalnız Türk köylüsü idi ki, muazzam vergi vermek, askerlik hizmeti görmek gibi vatanî yükleri sessiz ve şikâyetsiz yükleniyordu.

İttihat ve Terakkinin getirdiği hürriyetten sonra, diller açılmıya ve mebusan meclisinde reylerin kıymeti olduğu anlaşılmıya başlayınca, bütün bu müslüman fakat Türkün gayri unsurları daha mütahakkim, daha âmir bir tavır almıya başladılar. Bu unsurların meclisteki mümessilleri nazırlık istiyorlardı. Kendi hemşerileri için memuriyet istiyorlardı. Eşraf için valilik istiyorlardı. Her şey istiyorlardı. Fakat bu Türk vatanı için kalplerinden ve ruhlarından bir şey vermiyorlardı. Büyük nisbette, çirkin ve derin bir siyasî şantaj başlamıştı. Müslüman olmıyan ve dışarda müstakil bir memleket ile birleşmiye

Meşrutiyetin ilk Mebusan Meclisi: Eski Adliye Nezareti binasındaki cinayet mahkemesi salonu Osmanlı meclisinin ilk toplantı yeri olmuştu.

Hürriyetin ilânı sıralarında sık sık yapılan mitinglerden bir tanesi.

göz dikmiş olan unsurlar, Türk topraklarından bir parça üzerinde müstakil ve millî bir hükûmet kurmak istiyen kimselerle birlikte müslüman fakat Türkün gayri unsurlar da Türke hücum ediyorlardı. Türk vatanını parçalamıya çalışıyorlardı.

Bu tehlike İttihat ve Terakkiye mensup Türklerde büyük bir tesanüt, azim ve irade yaratıyordu. Memleketin maruz olduğu tehlikenin anlaşılması, vatana sevgi ve bağlılık hislerini kuvvetlendiriyordu.

İptida Avusturyalılar hücuma geçtiler ve vaziyetlerini kat'î bir hal şekline bağlamıya kaktılar. Bosna ve Hersek'in ilhakı Osmanlı İmparatorluğunun tasfiyesine doğru ilk meşum adımı teşkil etti. Zayıf Türkiye buna ancak hafif bir boykotaj ile mukabele edebildi, sonra İtalyanlar Trablusgarp darbesini hazırladılar. Osmanlı İmparatorluğu bu deniz aşırı kıtayı müdafaa edemezdi. Fakat İttihat ve Terakki oraya en fedâkâr ve müteşebbis evlâtlarını koşturdu. Mısır ve Tunus yollarından Türk zabitleri ve bazı siviller şimalî Afrikaya koşarak koca İtalyan istilâ ordusuna karşı yerli bir mukavemet teşkilâtı yaptılar ve İtalyan askerlerini sahillere yapışmış bir halde durmak zorunda bıraktılar.

Artık her tarafta iştahlar kabarmıştı. Osmanlı meclisi mebusanı âzaları Arnavutlukta Türklüğe karşı bir isyan tertip ve teşvik ederken, nihayet Balkan devletleri birleştiler. Türkiye aleyhinde Balkan harbi başlamak üzere idi. Büyük devletler Türk ordusunun galebesinden korkuyorlardı. Bundan dolayıdır ki, harp ne suretle netice verirse versin, arazi ilhakları vukuuna müsaade etmiyeceklerini resmen bildirdiler. Fakat harp bizim mağlûbiyetimizle neticelenince bu ilân unutuldu ve Rumeli elden gitti. Salibin girdiği yere hilâlin bir daha avdet etmemesi Avrupa büyük devletlerinin yakın şarka ait en esaslı prensipini teşkil ediyordu.

Balkan harbinden iki sene geçmeden, Cihan harbi patlak verdi. Yakın şarkta muvazene bozulmuştu. Bunun Avrupa politikası üzerinde yapacağı aksi tesirin nihayet böyle umumî bir infılâka müntehi olması zarurî bir felâket idi. İttihat ve Terakki Türkiyenin büyük devletlerle ihtilâflarını topyekûn halletmek ve yaşama imkânı bulmak için Fransızlar, İngilizler ve Almanlarla her meseleyi müzakereye girişmişti. Fakat bu müzakerelerin bitmesi ve Türkiyenin paylaşılması lâzımdı. Onun için bütün bu cehennemî gayretlerden bir fayda çıkmadı. İngiltere kabinesi Türkiye ile ittifak teklifini çoktan reddetmişti.

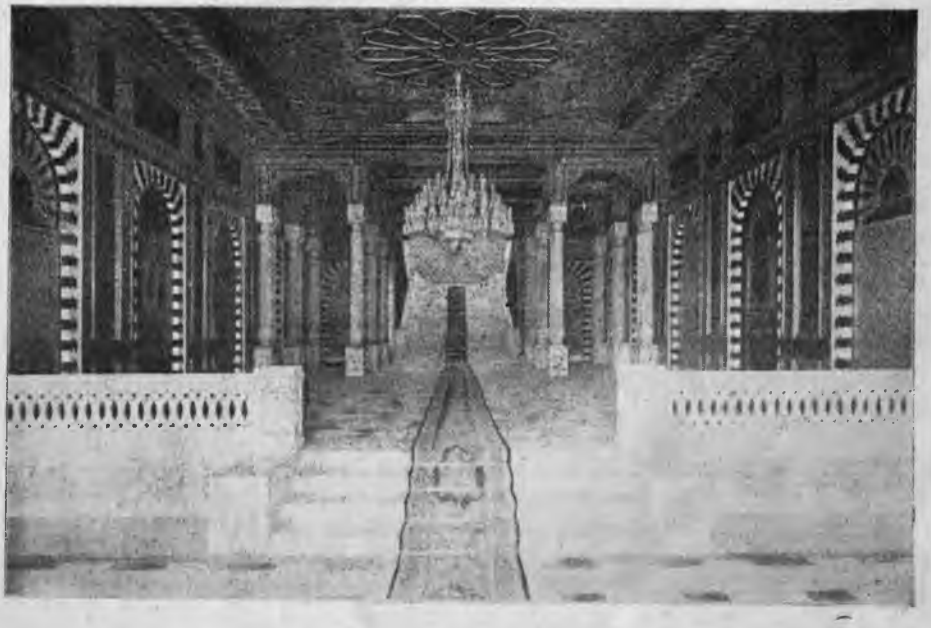

Meclisi mebusan ve âyana tahsis edilen Çırağan sarayının yanmadan evvelki manzarası.

Hiç bir Avrupa devleti Osmanlı İmparatorluğunu kendisine bir müttefik diye kabul edemezdi. Çünkü onun yaşaması değil, parçalanması ve ortadan kalkması matlûp idi. İttihat ve Terakki her ne bahasına olursa olsun ecdat mirası olan vatanı kurtarmak ve yaşatmak azminde idi. Bunun içindir ki, umumî harp çıkınca bunun bir kurtuluş yolu olabileceğini düşündü. Garp devletlerinden hiç bir ümit yoktu ve şimdi onlar Rus Çarlarının müttefikleri bulunuyorlardı. Almanya ile birleşerek ve onun yanında harbederek Türkiyeye bu hayat imkânını temin etmiye karar verdi ve cihan harbine atıldı.

Asıl İttihat ve Terakki devri, asıl mânasile 1908 senesi Temmuzundan 1914 senesi Ağustosuna yani umumî harbe kadar 6 sene devam etmiştir denebilir. Çünkü umumî harp bir müstesna safha addolunabilir.

İttihat ve Terakki memlekete hâkim

Çırağan sarayının müzeyyen salonlarından birinin o zaman alınmış bir fotoğrafı.

olduğu müddetçe yegâne gayesi Türk vatanını ve Türklüğü kurtarmak olmuştur. Siyasî bir fırka haline girdikten sonra İttihat ve Terakkinin siyasî bir programı oldu. Fakat bu program herhangi meşrutî bir memleketin programlarına benzemiyordu. Bütün temel sadece siyaset mülâhazaları üzerine kurulmuştu.

İttihat ve Terakki Osmanlı İmparatorluğunun inhilâline sed çekmek için kuvvetli bir merkezî hükûmet kurmak ve Türk unsurunun hâkimiyetini temin etmek azminde idi. Fakat Türklerin içinde bile nazariyata kapılarak ademi merkeziyet tavsiye edenler ve etraflarına diğer unsurlardan taraftar toplıyanlar vardı. Ademi merkeziyet belki çok kuvvetli, prestijleri hiç bozulmamış bir merkezi hükûmet, bir hükümdar hanedanı bulunduğu zaman tasavvur edilebilirdi. Fakat hükûmette ne kuvvet, ne prestijler bulunmadığı ve Türk unsuru bile birbirini parçalamıya çalıştığı bir devrede bir ademi merkeziyet sistemi memleketi kendi elimizle parçalamaktan başka bir mâna ifade etmiyecekti. İşte İttihat ve Terakki siyasî bir fırka sıfatile, bir cemiyet sıfatile ve bir hükûmet sıfatile daima bu fikre mümaniat etti. Memleketin vahdeti için bir timsal halinde mevki aldı. Selim bir sevki tabiîden bu hakikati sezenler ve vatanlarına karşı kalplerinde hudutsuz bir aşk duyanlar İttihat ve Terakki bayrağı altında çarpışmaktan geri durmadılar.

Enver Bey, Bakan harbi sıralarında, Harbiye Nazırı olmadan evvel.

Eski devirden bir hatıra: Talât, Enver, ve Cemal Paşalar «Ayastefanos» da..

İTTİHAT ve TERAKKİ DEVRESİ

1908 den 1918 sonuna kadar devam eden meşrutiyet zamanını bir İttihat ve Terakki devresi addetmek, yani bütün bu devrenin mesuliyetini İttihat ve Terakkiye yüklemek doğru mudur? Bir bakıma, bu suale evet cevabını vermek icap eder. Çünkü istibdadı yıkarak meşrutiyeti ilân eden İttihat ve Terakki idi. Meşrutiyet ilân edilir edilmez memlekette bir İttihat ve Terakki cemiyeti bir müddet mutlak bir hâkim ve halâskâr gibi mevki almıştır. Hükûmet İttihat ve Terakkinin işareti dairesinde hareket etmiştir. Dört ay sonra toplanan meclisi mebusanda hemen bütün millet vekilleri İttihat ve Terakkiye mensubiyet iddia ediyorlardı.

Sonra, İttihat ve Terakki cemiyeti bir siyasî fırka haline girince, mecliste ekseriyet bu fırkanın elinde kaldı. Yalnız bir fasıla vardır. Bu da 1912 senesi Temmuz ayında İttihat ve Terakkinin âdeta dahilî bir isyan neticesinde uzaklaştırılması ve büyük kabinenin iktidar mevkiine gelmesile başlar ve Balkan harbi sonlarına doğru, 1913 Kânunusanisinde Babıâli baskınında biter. Bu müddet zarfında Balkan hezimeti vukua gelmiş ve Balkan ordusu Çatalca istihkâmlarına dayanmış bulunuyordu.

Bu müddet istisna edilirse, bütün meşrutiyet devresince İttihat ve Terakkinin memleket üzerinde büyük bir nüfuzu hüküm sürmüş olduğu inkâr kabul etmiyecek kadar kuvvetli görünür.

Meşrutiyet vekayii içinde mesuliyeti İttihat ve Terakkiye muhakkak surette atfedilemiyecek vaka, Balkan harbi felâketidir. Katiyen o kanaatteyim ki, İttihat ve Terakki hükûmette olsaydı, Balkan harbi bu suretle neticelenmezdi. Türk ordusunun bukadar utandırıcı bir

tarzda çarçabuk perişan olması ve bütün Rumelinin düşman tarafından çiğnenmesi imkânsız bir şeydi. O derecede ki, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, Türkiyenin galebesinden emin bulunan büyük Avrupa devletleri, muharebe neticesinde arazi ilhaklarına müsaade edilmiyeceğini resmen bildirmeyi, bizim aleyhimizde bir ihtiyat tedbiri olarak düşünmüşlerdi. Balkan harbinden evvel Mahmut Şevket Paşa ile görüştüğüm sırada, ordumuzun hazırlıklarından bahsederken yalnız Edirne ile İstanbul arasındaki Türk toplarının bütün Blugar ordusunun toplarına müsavi olduğunu bana temin etmişti.

Meşrutiyet içindeki Türk ordusu belki bir modern ordunun ihtiyaç gösterdiği derecede teçhizatlı ve talimli değildi. Fakat karşımızdaki düşmanlar da Balkanlılardı. Zaten 1912 deki ordular bugünkü teknik ordulardan çok basit idiler. Binaenaleyh, Türk ordusu iyi bir sevk ve idare altında Balkanlılara mağlûp olmıyabilirdi. Hükümümüzde gayet ihtiyatlı davranmış olmak için diyebiliriz ki, mağlûp olsak bile bu şekilde mağlûp olmazdık ve çok daha ehven sulh şartları elde edebilirdik.

Meşrutiyet orduya büyük bir ehemmiyet vermiş ve en büyük gayretini bu sahaya tevcih etmişti. Esasen asker ve kahraman yaratılmış olan Türkün askerî kabiliyetlerini, çarçabuk inkişaf ettirmiye muvaffak olduğunu bize Cihan harbi ispat etmemiş midir? Balkan harbi hezimetinden sonra ordunun tekrar ıslahına ve teşkiline başlandı. Ancak bir sene kadar çalışmıya vakit bulundu. 1914 Cihan harbi çıktı. Bir sene evvel okadar acı bir bozguna uğramış, düşman karşısında hiç duramamış olan Türk ordusu,

Maliye Nazırı Cavit Bey.

Cihan harbinin en kahraman orduları ile muvaffakiyetli surette boy ölçüşecek bir kabiliyet, fedakârlık ve cengâverlik göstermiştir. Çanakkale zaferi Balkan bozgununun lekesini yıkamıştır. Cihan harbinde Türk ordusunun bukadar kabiliyet, fedakârlık ve ferağatle harbetmesi keyfiyetinde kumanda heyetinin, teşkilâtın ve teçhizatın büyük rolü olduğu âşikârdır. Ayni kahraman Türk erleri kabiliyetsiz ellerde perişan oldular. Fakat İttihat ve Terakkinin mesaisi sayesinde bir sene içinde en modern Avrupa ordularından geri kalmıyacak bir kudret kazandılar.

Balkan harbindeki idaresizliğe küçük bir misal olarak şunu zikredebilirim.

Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa Harbiye Nezaretinde yazı masası başında.

Seferberlik takdirinde derhal ittihaz edilecek levazım tedbirlerini havi mükemmel ve mufassal bir plân hazırlanmış ve kasaya konmuştu. İsmail Hakkı Paşa muhalifler tarafından levazım reisliğinden uzaklaştırılmıştı. İttihat ve Terakkinin tekrar iktidar mevkiine gelmesile levazım reisliğine getirilen İsmail Hakkı Paşa, kasayı açtığı zaman bu plâna hiç el sürülmemiş olduğunu derin bir hayret ve esef ile müşahede etmiştir. Balkan harbinde Türk ordusunun iaşe ve levazım bakımından okadar bozuk bir halde kalması için daha başka ne sebep aranabilir?

Bu Balkan harbi felâketinde İttihat ve Terakkinin hiç mesul olmadığı teslim edildikten sonra, Meşrutiyet devresi hakkında bir fikir edinmek istersek, vakaların hakikatini biraz araştırmak zahmetini ihtiyar etmeliyiz.

İttihat ve Terakki cemiyeti 1908 tarihinde memlekete hâkim bir mevkie yükselmekle beraber hakikatte memlekete hâkim olmamıştır ve hâkim olmayı aklına bile getirmemiştir. Bence İttihat ve Terakkiye bir kabahat ve mesuliyet atfedilecekse o da memleketi iyi sevk ve idare etmemiş olmasından dolayı değildir. Memleketi sevk ve idare vazifesinin kendisine terettüp ettiğini anlamamış ve bunu yapmıya teşebbüs etmemiş olması İttihat ve Terakkiye bir mesuliyet yükletebilir.

Fakat bir adamı mavi gözlü ve uzun boylu doğmayıp da yeşil gözlü ve uzun boylu doğduğundan dolayı kabahatli görmek aklımıza gelir mi? Nazariyat bakımından, İttihat ve Terakki, sarayı

Balkan harbinin başkumandanı Nazım Paşa.

İttihat ve Terakki cemiyeti erkânından Menteşe mebusu ve Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Bey.

Meşrutiyet ilânına mecbur eder etmez, hükûmetin başına gelecek, yani nazırlıklara kendi âzalarını yerleştirecek ve memleketi ıslâh ve idare etmek için ne düşünüyorsa bu programını fiile çıkarmıya teşebbüs edecekti. Halbuki İttihat ve Terakki böyle bir şeye ne teşebbüs etti, ne de teşebbüs etmeyi aklından geçirdi. Hükûmet mevkiine gelmek İttihat ve Terakkinin aklının almadığı bir şeydi.

İttihat ve Terakki dediğimiz cemiyet ve heyet insanlardan terekküp ediyordu. Buradaki insanlar dünyanın en büyük bir ferağati, fedakârlığı ve samimîyeti ile hareket ediyorlardı. Mevki ve memuriyete, ikbal, nişan, rütbe ve servet için uğraşmıyorlardı. Büyük bir tevazuları vardı. Birer kâtip, birer küçük zabit, birer avukat, mütefekkir veya küçük tacir idiler. Kendilerini sadrazam, nazır görmek, kendilerini bile hayrete üdşürürdü. O derecede ki, ilk zamanlarda cemiyet âzalarının bir memuriyet kabul etmelerine bile müsaade etmek istememişlerdi. Memuriyet kabul ederlerse yaptıkları fedakârlık vatan uğurunda ifa edilmiş bir cemiyet borcu olmaktan çıkarak şahsî bir menfaat uğurunda düşünülmüş bir hareket gibi görüneceğinden çekiniyorlardı. İlk İttihatçılar bir zahit ve bir tarikî dünya ruhu taşıyorlardı.

Bundan başka, resmî hükûmet işleri hakkında hiç bir fikir ve tecrübeleri olmadığı için, birdenbire bir hükûmet teşkil etseler ne yapacaklarını, idare mekanizmasını nasıl yürüteceklerini bilmezlerdi. Hükûmetin başına çıkmayı onların zihinleri almadığı gibi, memleketin de hazmedebilmesi imkânsızdı. Rütbesiz, nişansız, sakalsız, şansız ve şöhretsiz bir gencin vezaret ünvanile sadrazamlığa çıkmasını, sırmalı nazır üniforması giyerek bir koltuğa kurulmasını bu memleketin havsalası alamazdı. Bugün bu işleri gayet tabiî addediyorsak onu Meşrutiyet devrindeki tecrübeye, tatbikata ve itiyada borçluyuz.

Bu çizdiğimiz tablo realitenin müşahedesi üzerine müessestir. Memleketin efkârı umumiyesi böyle olduğundan, kendileri de ayni hamurdan yapılmış bulunduklarından dolayı onları kabahatli bulmak insafsızlık teşkil eder. İnkılâbı yaptıkları dakikada memleketi idareye kabiliyetleri olmamaları bir kabahat addolunamaz. Bu kabiliyetsizliklerine rağmen hükûmete el koysalardı ve bir kabine kursalardı asıl o zaman beceremiyecekleri bir davaya kalkmış olmakla itham edilmeleri lâzım gelirdi. 1908 Temmuzunda İttihat ve Terakki cemiyeti bir yüzbaşıyı yahut bir binbaşıyı serasker, bir posta başkâtibi Talât

Efendiyi sadrazam ilân edemezdi. Buna şartlar ve haller imkân vermezdi.

İttihat ve Terakkinin kuvveti gizliliğinden ileri geldi. Gizlilik daima muhayyileler üzerinde tesir yapar. İttihat ve Terakki cemiyeti gizli kaldığı müddetçe halk onun kudret ve azametini, yaptığı işin büyüklüğü ile ölçüyordu. Cemiyetin hangi şahıslarda temessül ettiğini bilmemek, o şahıslara tabiat üstünde bir kudret atfedilmesine halkın zihninde imkân hazırlıyordu. Eğer meşrutiyetin ertesi günü halk Selânikteki İttihat ve Terakki cemiyeti âzalarının Babıâliye birer nazır olarak geldiklerini görseydi, memlekette muhakkak bir anarşi çıkardı.

İttihatçılar bunu bildikleri için çekinmiş değildiler. Onların selim sevki tabiîleri kendilerini hükûmet makamlarına ve nezaretlere geçmekten menediyordu. Memlekette şahsî münaferet, rekabet ve ihtirasları uyandırmıya, vatan uğurunda fedakârlık nümunesi vermiye gayret ediyorlar ve yalnız vatan uğurunda çalışmak istiyorlardı.

İttihat ve Terakki cemiyetine mademki siz malûmatsız, tecrübesiz, hükûmeti idare kabiliyetinden mahrum gençler idiniz, neden bu inkılâbı yaptınız, neden padişahlığı yıktınız? diye bir mesuliyet yükletilebilir mi? Buna imkân görmüyoruz. İttihat ve Terakkiyi teşkil eden genç ler vatanın maruz olduğu inkıraz felâketini yakından hissediyorlar ve buna mani olmayı en kudsî bir vazife biliyorlardı. Memleketin bütün fenalıkları, sarayın mutlak hükûmetten, kanunsuzluktan, kanuna riayetsizlikten, iltimas ve irtişadan, cahaletten, orduya ve donanmaya ehemmiyet verilmemesinden, halkın hak ve hürriyetini tanımamamsından

İttihat ve Terakki cemiyeti kâtibi umumisi Mithat Şükrü Bey.

ileri geldiğine hükmediyorlardı. Memlekette kanunu esasî tatbik edilir de fikir ve matbuat hürriyeti teessüs ederse, irtikâp ve irtişanın, iltimas ve himayenin önüne geçilirse, iktidar erbabının iş başına gelmelerine imkân bırakılırsa işlerin düzeleceğini ve vatanın kurtulacağını ümit ediyorlardı. İşte bu ümit ile işe sarılıyorlar, sarayı korkutuyorlar, bir inkılâp merkezi vücude getirerek memleketi kurtulma yolu üzerine çıkarıyorlardı.

Ondan sonra, kendi mantıklarına göre tamamen dağılmak ve memleketin kendi kendiliğinden yürümesini seyretmek ve çalışmak icap ederdi. Fakat tahtın üzerindeki padişah, vaktile de Meşrutiyeti kabul ve ilân etmiş, fakat ilk fırsatta meclisi mebusanı kapayarak hürriyetperverleri sürgüne göndermişti. Onun için, memlekette Meşrutiyetin kök salmasına intizar etmek ve sarayı daima korkutacak bir teşkilâtı muhafaza eylemek lâzımdı. İşte İttihat ve Terakki sade bunu düşünüyor, ve hükûmetin te-

İttihat ve Terakki cemiyeti merkezi umumisi âzasından Bahaettin Şakir Bey.

şekkülünü, işlerin gidişini kendi haline bırakıyordu.

İlk sadrazam Sait Paşa oldu. Bütün kabine eski zamanın ricalinden terekküp etti. Yalnız bunların, fenalıkları ile dile gelmiş kimseler olmamasına itina edilmişti. Sarayın Harbiye ve Bahriye nazırlarını sadrazamın seçmesine müsaade etmiyerek doğrudan doğruya kendisi tayin etmek istemesi, inkılâbın ilk günlerinde gerek matbuatta, gerek memlekette büyük heyecan uyandırdı ve Sait Paşa kabinesinin düşmesine sebep oldu. Yerine Kâmil Paşa geldi. Sait ve Kâmil paşalar, Abdülhamit devrinin en şöhretli vezirleri idiler. Memleket onların iktidar ve kabiliyetlerine büyük bir itimat besliyordu. Bu zatların sırf sarayın müdahalesi ve tahakkümü yüzünden hayırlı işler görmediklerine ve saray nüfuzundan âzade bir surette çalışmıya imkân bulurlarsa bütün ehliyetlerini göstereceklerine ve memleketi kurtaracaklarına umumî bir iman vardı. Prestijleri bukadar büyük bu iki tecrübeli vezir varken düne gelinciye kadar namü şanı meçhul, rasgele bir gencin sadaret makamına çıkması herkesi çileden çıkarabilirdi.

Sait ve kâmil paşalardan sonra Hüseyin Hilmi Paşa sadarete geldi. O da eski devrin zekâsı, iffeti, ve faaliyeti ile meşhur bir vezir idi. İttihat ve Terakki âzaları onun Rumeli vilâyetlerindeki umumî müfettişliğinde muntazam ve verimli çalışmalarına yakından şahit olmuştu. Sonra Hakkı paşa sadrazam oldu. Hakkı paşa Mektebi Mülkiyede tahsilini bitirdikten sonra, mektepteki muvaffakiyetinin mükâfatı olarak meratibi silsilesinde ilerlemiş, Mektebi Hukuktaki parlak tedrisatı ve hür düşünceleri ile münevver muhitlerde büyük bir hürmet ve sevgi kazanmış idi. O, gençliğe, yeniliğe ve Avrupalılaşmaya eski vezirlerden ziyade yakındı. Filhakika, İttihat ve Terakki onunla daha iyi anlaşabiliyordu. Nihayet, Mahmut Şevket Paşa sadarete geldi.

Meşrutiyet devrinde Hareket ordusu kumandanı sıfatile ilk şöhreti kazanan ve büyük bir prestiji kazanan, âdeta bir diktatör zannedilen Mahmut Şevket Paşa Meşrutiyet hareketinin ve idealinin sadık bir taraftarı olmakla beraber, cemiyetin telâkkiyatı dairesinde hareket etmiyerek müstakil görüşünü müdafaa etmek ve sandalyesinde müstakil olmak istiyen bir şahsiyetti. Binaenaleyh, Mahmut Şevket Paşanın sadareti de İttihat ve Terakkinin hesabına kaydedilemez.

1908 Temmuzundan sonra tarih yürürken, İttihat ve Terakki de yavaş yavaş bir istihale geçiriyor ve o da yürü-

yordu. Yavaş yavaş, İttihat ve Terakki hükûmete iştirak lüzumunu anlıyordu. Bu, hükûmeti tamamen ele almak ve İttihat ve Terakki görüşüne göre memleketi idare etmek değildi. Fakat herhalde bir adımdı. Bir iki nezarete doğrudan doğruya İttihat ve Terakkinin içinden yetişmiş, doğrudan doğruya İttihat ve Terakkiyi temsil eden kimseler getirildi. Fakat bu, memlekette büyük bir itiraz ve muhalefet uyandırıyor, rekabet ve ihtirası kamçılıyordu. İttihat ve Terakki idare mekanizmasını bilir, hükûmet işlerini ele alabilir gençler yetiştirmek için nezaretlere parlâmentodan siyasî müsteşarlar tayin etmek tedbirini düşündü.

Derhal, muhalif propaganda bunu bir hırsıcah eseri diye teşhir ederek faaliyete geçti. Fırkanın ve cemiyetin içinde bile, cemiyetin ferağatseverliği hakkında bir şüphe tevlit edeceği korkusu ile bunu istemiyenler oldu. Eskiler kendilerinin ayakları kaydırılacağını zannederek yerlerini tutacak rakipleri kendi ellerile hazırlamamayı muvafık buldular. Hattâ, her neden ise, belki de bu muhalif propagandanın fena tesirlerini önlemek maksadile, Mahmut Şevket Paşa bile el altından bu teşebbüsün aleyhinde bulundu: Siyasî müsteşarlar tayin edilemedi.

İşte memleketi elinde tuttuğu, her şeye hâkim olduğu zannedilen İttihat ve Terakki memleket işlerine istediği gibi hükmetmekte bukadar âciz idi. Memleket, ilân edilen hürriyeti ciddîye almıştı. Türkiyede, bilhassa ilk günlerde, kat'î bir matbuat hürriyeti vardı. Böyle bir şeye alışmamış bir memlekette, her türlü ahlâk ve insaf mülâhazalarını unutmuş, kanunun cezasına uğramak korkusundan âzade kalemlerin nekadar zararlı olabileceğini anlamak için 31 Mart vakasına takaddüm eden devredeki matbuatı gözden geçirmek şarttır.

31 Mart irtica vakasından sonra matbuat az çok tahdide tâbi tutuldu ise de, herhalde matbuat hürriyeti ile ifsat, tahrik ve tahkir hürriyeti arasında bir müvazene tesisine imkân bulunmadı. Matbuat hürriyeti ahlâksız, haris ve vatansız ellerde zararlı oldu.

İttihat ve Terakki Meşrutiyetin ilânından ancak dört sene sonra, 1912 de Babıâli vakasını müteakip, hükûmete hakikaten sahip olmıya başlamıştır denilebilir. Dört sene İttihat ve Terakki cemiyeti ile resmî İttihat ve Terakki hükûmeti arasında bir nevi keşmekeş devam etti. Resmî hükûmetin bütün hataları İttihat ve Terakki cemiyetinin hesabına kaydedildi. Asıl Sait Halim Paşanın sadaretinden sonradır ki, hükûmete tamamile İttihat ve Terakki fırka ve cemiyetine geçmiştir. Fakat bu devre de çok sürmemiştir. Çünkü 1914 te harp başladı. Ondan sonra da artık harbi düşünmek ve idare etmek gayesi her mülâhazaya hâkim oldu.

Harbi umumîye ait bir hatıra: Hürriyet tepesinde İstihkâm bahçesini ziyarette. En önde Enver Paşa, arkada Meclisi Mebusan Reisi Halil Bey, ve yanında mülâzim üniforması ile Dahiliye Nazırı Talât Paşa.

İTTİHAT ve TERAKKİ İÇİNDE

TALÂT PAŞA

TALÂT Paşa işte böyle karışık ve mücadeleli bir devrede İttihat ve Terakki içinde yetişmiş, sivrilmiş ve hükûmetin en yüksek mevkiine çıkmış bir simadır.

Meşrutiyetten evvel tamamen meçhul bir şahsiyet idi. O, İttihat ve Terakkiyi vücude getirmekte, kuvvetlendirmekte ve icraata sevketmekte büyük bir hizmet ifa etti. İttihat ve Terakki de Talât Paşayı yarattı. Talât Paşa orta tahsilini yaptıktan sonra Hukuk Mektebine devam etmişse de bitirmiye imkân bulamamıştı. Mektepte yarım kalan yüksek tahsilini dünyanın en velveleli, en heyecanlı ve alâkalı bir siyasî hayatın tecrübeleri ve müşahedeleri içinde tamamladı. Onun fıtrî meziyetleri, çok yüksek ve geniş zekâsı bu inkılâp devresinde inkişaf ettiler ve kendisini hakikî bir devlet adamı mevkiine çıkardılar. İttihat ve Terakki cemiyetinde belki Talâttan çok parlak olarak yola çıkmış arkadaşları vardı. Fakat hayat mektebinde Talât hepsinden fazla muvaffak oldu. Bu, tamamen müstesna bir kabiliyete ve çok keskin bir zekâya istinat eden hakikî bir üstünlük eseridir.

En büyük profesörlerin, en iyi hükûmet ve idare adamı olmadıkları muhakkaktır. Talât hiç bilmediği meşrutiyet, ve parlâmento hayatına çarçabuk intibak etti. Bu hayat içinde en büyük bir manevracı kabiliyeti gösterdi. İnsan psi-

kolojisini hergünkü müşahedelerinden çıkardığı derslerle öğrendi.

Eğer Talât olmasaydı İttihat ve Terakki olmazdı. Meşrutiyetten sonraki devre hakkında benim kat'î kanaatım budur. Talât İttihat ve Terakkinin kubbe taşı, çimentosu ve temeli idi. Onun bitmek tükenmek bilmiyen bir sabrı ve tahammülü vardı. Herkes derdini ona dökmiye koşar, bütün şikâyetlerini ona anlatırdı. O herkesin nazını çekerdi. Kimini okşamak lâzımdı, kiminin yüzüne gülmek icap ederdi, kimini aldatmak, kimini korkutmak, kiminin gözünü açmak, kimini avutmak zarureti vardı. Talât bunların hepsini sabır ile, metanet ile yapardı. Ona bu üzücü, yıpratıcı ve nankör çalışmalarda kuvvet ve cesaret veren yegâne âmil, vatan aşkından ibaretti. Sonsuz bir feragat hissi besliyordu. Hiç bir zahmet, fedakârlık ve gayret yoktu ki, Talât bunu vatan uğurunda pek tabiî görmesin.

Meşrutiyet ilân edildiği ve üzerinden aylar geçerek meclisi mebusan toplandığı zaman, Talât İstanbul için yepyeni, tamamen meçhul bir sima idi. Meşrutiyet kahramanları arasında ismi ağızlarda dolaşmıyordu. Cemiyetin merkez âzalarının ismi ilân edilmemiş olduğu için, yakın dostlarından ve mahremlerinden başka ismini kimse bilmiyordu.

İlk meclis reisleri intihap edileceği gün, Cavit bana: Talâta rey ver, diyordu. Kim Talât? dedim. Bizim Talât, cevabını verdi. İşte bu «Bizim Talât» yavaş yavaş, sırf kendi halis ve samimî hizmetleri, yararlıkları sayesinde hepimizin Talâtı oldu, memleketin Talâtı oldu, vatanın Talâtı oldu.

İttihat ve Terakkinin idaresi kolay bir

Umumî harbin ilk sadrazamı Mısırlı Prens Said Halim Paşa.

iş değildi. İttihat ve Terakki çok karışık, nazik bir motördü. Onu verimli surette işletebilmek büyük bir ihtisasa ihtiyaç gösterirdi. Talât bu tekniğin en büyük bir üstadı olduğundan dolayıdır ki, Talât oldu. Bir gizli cemiyet, bir siyasî fırka adamı kalmaktan yükselerek bir devlet ve vatan adamı oldu.

İttihat ve Terakki içinde hâkim bir nüfuz, kuvvetli bir yumruk, bir diktatör yoktu. İttihat ve Terakki içinde en geniş ve kat'î bir liberalizm ve bir müsavat hüküm sürüyordu. İtaat edecek olanlar bu itaatın lüzumuna kanaat getirmeli idiler. Onları başka hiç bir şey itaata icbar edemezdi. Çünkü hep müsavi idiler, hep «kardeş» idiler.

İttihat ve Terakki yalnız bir noktada tam ve kat'î bir vahdet arzedebilirdi: Vatan muhabbeti. Fakat vatanı sev-

İttihat ve Terakki cemiyeti merkezi umumîsi âzasından büyük Türkçü vatanperver Ziya Gök Alp.

mekte ittifak edenlerin hükûmet rejimleri, idare tarzları, sosyal tedbirler meselelerinde de mutlaka birleşmelerine imkân yoktu. Herkes ayrı düşünebilirdi. İleri sürülen fikir ve mütalealar ve kanaatler sahiplerinin zekâsı, tahsili ve görgüsü ile mütenasip olmak tabiî bulunduğu için, bunlar arasında çok bariz ayrılıkların vücudü zarurî idi. Bunları telif ederek, cemiyette bir ahenksizlik husule getirmeden işleri yürütebilmek için faal, yumuşak, insan kalplerini ve ihtiraslarını ölçebilmekte mahir bir zekâya ve yüksek bir ruha ihtiyaç vardı. İşte İttihat ve Terakki içinde Talât bu ruh idi.

Onda hırsıcah hiç yoktu. Kendisini göstermiye özenmezdi. Hattâ böylelerinden nefret eder ve onları ince istihzaları ile ezerdi.

İttihat ve Terakki içinde en koyu mutaassıplar, hattâ mürteciler bile yer almışlardı. Çünkü dinî bakımdan taassup memleketi sevmiye bir mâni teşkil etmezdi, saraya hizmetkârlık etmeyi icap eylemezdi. Böyle olmayınca da İttihat ve Terakkiye girerek memleket idaresini düzeltmek hususundaki çalışmalara onlar da iştirak edebilirlerdi. Abdülhamit zamanında, İttihat ve Terakki gizli bir cemiyet iken onun âzalığına girip de çalışmış olmak, bir nevi asalet, bir nevi yükseklik bahşediyordu. Vaktile gizli cemiyeti idare edenler sonra bu cemiyet bir fırka haline faaliyete geçince memleket idaresine de iştirak etmeyi tabiî görüyorlardı.

Meşrutiyet ilân edilince, muhafazakârlık, radikallik, liberallik temayülleri cemiyet âzaları içinde kendisini göstermiye başlamıştı. Bu, Avrupa parlâmentolarındaki fırka teşkilâtlarını tetkik neticesinde vücut bulmuş bir taklit neticesi değildi. Fıtrî bir tezahürdü. Muhtelif mizaçlardaki kimseler vatanı kurtarmak bahis mevzuu olduğu zaman kolayca birleşebilirler, kardeş gibi mütesanit çalışabilirlerdi. Fakat bir fırka içinde umumî siyaset hayatının icaplarını takdirde ayrı ayrı yollar tutabilirlerdi.

Halbuki her ne sebeple olursa olsun İttihat ve Terakki içinde bir ayrılığa yer vermek, cemiyeti zayıflatmak, vatanı anarşiye atmak ve dahilî ve haricî düşmanlar karşısında bütün bütün âciz bırakmak olurdu. İttihat ve Terakkinin içinde gözü açık unsurlar bu tehlikeyi görüyorlardı. İttihat ve Terakkiyi tut-

mak, yaşatmak ve kuvvetli göstermek bir vatan borcu olduğunu anlıyorlardı. Talât bunu en iyi anlıyanlardan biri idi. Oynak ve uysal zekâsı, yumuşak görünmesini çok iyi bilen tabiatı, şahsî cazibesi, tatlı dili ve sevimli tebessümü ve pek tesirli gözleri onu bu role en elverişli bir şahsiyet haline getirmişti.

İttihat ve Terakki âdeta tehlikeli bir canbazlık marifetile ayakta tutunabildi. Muhtelif tesirler onu yıkmıya ve dağıtmıya çalışıyorlardı. Tehlike dışardan geldiği kadar, içerden de geliyordu.

İttihat ve Terakkinin içinde, meşrutiyetten evvelki devirden kalma bir takım fedailer vardı ki, galeyanlı bir ruha maliktiler. Bunlar din softası olmamakla beraber, İttihat ve Terakki mutaassıbı idiler. En radikal hareketleri, en şiddetli tedbirlerle icra edilebileceklerine kani bulunuyorlardı. Bunları teskin etmek, coşkun hareketlerine meydan vermemek lâzımdı. Hiç de tezyif mânasını ifade etmeden, teklifsizce bir tâbirle, bu «delifişekleri» ancak Talât zaptedebilirdi. Çünkü Talât bütün etrafındakilere hürmet telkin edecek kadar temiz ve saf bir hayat sürüyor, ferağat gösteriyordu. O en büyük mevkie yükseldiği zamanlar bile gurur ve azamet ne olduğunu bilmedi. Selâniğin Beyaz kule kahvelerindeki Talât, o zamanki arkadaşları için ne idi ise, Dahiliye Nazırı Talât Bey, Sadrazam Talât Paşa da o halde kaldı. Talâtın yanındakiler onun hiç bir şahsî düşüncesi, bir menfaat avcılığı olmadığını bilirlerdi. Vatan uğurunda her fedakârlığı göze alacağına, cesaretine ve azmine emin idiler. Onun için Talâtı severler, sayarlar ve sözünü dinlerlerdi.

İttihat ve Terakkinin içinde dar kafalı, inatçı, mutaassıp ve mürteci ruhlu insanlar da vardı. Bunlar, bu dar kafanın ve inadın verdiği bir nevi marazî düşkünlük ile siyaset hayatına karışmak, onda yüksek bir rol oynamak isterlerdi. Her şey kendi düşüncelerine uygun yürümek iktiza ederdi. Bütün fertlere ve sosyal hayata hâkim olmak ve onları kendi taassup ve ifratlarının çerçevesi içinde sımsıkı bağlamak azminde idiler. Ayni zamanda bu adamlarda büyük bir hırsıcah vardı. Demagoji en büyük silâhları idi.

İttihat ve Terakkinin en büyük düşmanı hakikatte bu adamlardı. İttihat ve Terakki içindeki liberal unsurlarda ayni derecede inat ve sebat bulunmaması, hastalık ve şiddet varmış gibi bir yapışkanlık ve ısrar ile çalışan bu mürteci unsurlara faaliyet sahasını boş bırakıyordu. Onlarla en çok Talât uğraşmıştır. Çünkü tehlikeyi yakından görüyor ve kendisini tamamen bu tehlike ile mücadele vazifesine hasrediyordu. Talât olmasaydı, İttihat ve Terakkinin içindeki bu mutaassıp ve haris hizbin fesat ve entrikaları İttihat ve Terakki cemiyetini ve fırkasını parçalardı.

Böyle olmakla beraber, İttihat ve Terakki içinde hiziplerin çıkmasının önüne geçilemedi. Fakat bu menfi mürteci ve haris unsurlar İttihat ve Terakkiden ayrıldıkça kalanlar arasında daha ziyade bir insicam ve tesanüt hâsıl oluyordu.

İttihat ve Terakki içinde taassup ve irticaa meyal olmadıkları halde hudutsuz bir hırsıcaha kendilerini kaptırmış genç ve münevver bir unsur da vardı. Bunlar terakki ve teceddüt taraftarı idiler, yahut öyle görünüyorlardı. İttihat ve Terakkinin bayrağını taşımak ister

gibi davranıyorlardı. İçlerini kasıp kavuran yükselme, sivrilme ve temeyyüz etme hırsı gözlerini bulandırmıştı. Bu insanî menfaatleri susturabilecek bir karakterleri ve ahlâkî metanetleri yoktu. Birinci mutaassıp takım İttihat ve Terakkiyi dinsizlikle, müfrit temayüller beslemekle itham ederken bu gûya münevver zümre de İttihat ve Terakkiyi istibdat temayülleri ile, cahalet ile, geri fikirlere bağlı ile suçlu görüyorlardı. Bunların da bir demagojisi vardı. İttihat ve Terakkinin içinde bu hizip için de bir hayat hakkı kalmadı. Bu takım da birer birer fırkadan çekildi veya çıkarıldı.

Bu resmî ve kat'î ayrılıklardan sonra da İttihat ve Terakki arasında tam bir siyasî fırka vahdeti görülmemişti. Bunda mizaçların, tahsil farklarının, dünya ve Avrupa işlerine vukuf derecesinin tesirleri vardı. Fakat entrika ve menfaat cereyanlarına kendilerini kaptırmamış olan bu arkadaşlar İttihat ve Terakkide bir vahdet ve tesanüt muhafaza etmiye muvaffak oldular. İttihat ve Terakki, bir inkılâp ve ihtilâl cemiyetinden doğduğu ve o cemiyet ruhunu daima muhafaza ettiği halde, keskin bir sima olamadı. Daima muhafazakâr ve ileri unsurlar arasında bir uzlaşma adımları ile yürüdü, ve daha ziyade, muhafazakâr ve oportünist bir politika takip etti. Çünkü Talât böyle idi. Vatan için hayatını feda etmek lüzumu ile karşılaşsa idi kat'iyen eminim ki, bu cezrî hareketi memnuniyetle, tereddütsüz göze alırdı. Fakat siyasî hareketlerde onu radikal, cüretkâr ve çok ileri adımlara sevk etmek kabil değildi. Hükûmet heyûlâsını devirmek için bir Babıâli baskını tertip edilmek lâzım gelirse, Talât hiç tereddüt etmeden, tabancasını kapar ve bu tehlikeli isyan hareketinin önünde yürürdü. Fakat meselâ, eski Arap harflerini atarak lâtin harflerini kabul etmek mevzuubahs olursa Talât bunu yapmak cesaretini göstermezdi. Kadınların çarşaflarını atarak yüzlerini açmak istenirse o bu hareketi ele almak cüretini gösteremezdi. Belki içinden bu yeniliklere tamamen taraftar değildi. Belki zamanın müsait olduğuna ihtimal vermiyordu. Kim bilir, belki o günlerde haklı olan Talât idi?

Dahiliye Nazırı Talât Paşa süvari mülâzimi üniforması ile.

Çünkü, hakikaten memleket çok vahim günler yaşıyordu. Koca İmparatorluğu tutan teşkilâtlı tek kuvvet İttihat

ve Terakkiden ibaretti. Bunun içinde de dışarıdan zannolunduğu kadar sağlamlık yoktu. Meclisteki fırkanın ekseriyeti temiz insanlardı. Memleketi severlerdi. Türklüğün maruz olduğu tehlikeyi anlamıştı. Fakat basit insanlardı. Bilgileri mahduttu. Dünyadan, Avrupadan, büyük siyasî meselelerden habersiz idiler. İçerideki dedikodulara, iftiralara, tahriklere, propagandalara kapılabilirlerdi. Ve bilhassa, dinî hissiyata hayatta ve siyasiyatta fazla bir yer ayırıyorlardı. Din ile dünyanın ayrılabilmesini akılları alamazdı. Eğer memlekette bir fırka hayatı bulunacaksa, eğer ekseriyet kelimesinin bir mânası, bir hakkı ve bir hükmetivücudu varsa bu temiz, vatansever, fakat maatteessüf icap eden siyasî terbiye seviyesine yükselmemiş unsura hürmet etmek, onun hissiyatını gözetmek icap ederdi. Talât kısmen bu zümrenin içinde, kısmen liberal ve müterakki zümrenin içinde olduğu için arada bir irtibat teminini en çok muvaffak olabilen, yegâne muvaffak olabilen bir unsur idi. O olmasaydı İttihat ve Terakki çoktan dağılırdı.

Memleket içindeki düşmanlar ve bunların sicimlerini ellerinde tutan ecnebi propagandalar bunda kusur etmiyorlardı. İttihat ve Terakki dünyanın bütün kusurları ve kabahatları ile malûl görülüyordu. İttihat ve Terakki Osmanlı İmparatorluğu içindeki zavallı ekalliyetleri eziyor, onları Türkleştirmek istiyor, onların lisanlarına ve dinlerine hürmet etmiyordu. İttihat ve Terakki hükûmet işlerine gizli gizli karışıyordu. İttihat ve Terakki müfrit derecede chauvin idi. İttihat ve Terakki bütün islâm âleminde tahrikât yapıyor, bütün müslümanları birleştirmek emeli güdüyordu. Mısırda, Hindistanda İttihat ve Terakki gizli murahhaslarının faaliyetlerine dair ecnebi gazetelerde havadisler çıkardı.

Maarif Nazırı Şükrü Bey.

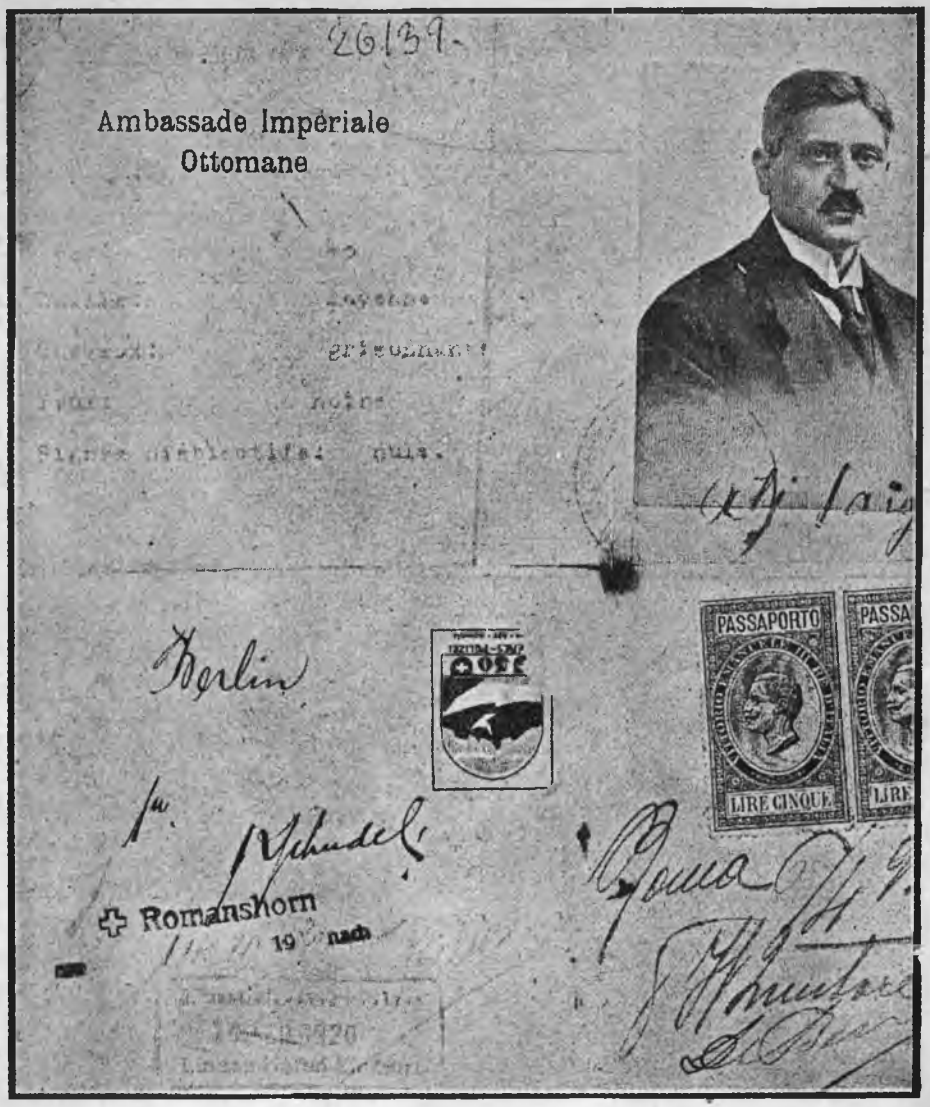
İttihat ve Terakki dünyada bütün Türkleri ayaklandırmak ve birleştirmek istedi. Türk ülkelerini tahrikçi ve propagandacı gösterirdi.

İttihat ve Terakki cahildi, mutaassıptı, haris ve menfaatperest idi. Zalim ve müstebitti. Hıristiyanları öldürür, Arap ve Arnavutları ezer, yalnız Türkleri hâkim kılmak ister ve her şeyden evvel kendi şahsî menfaatlerini temine çalışırdı.

İşte mürteci ve softa kafalı eski İttihatçılardan, münevver ve liberal görünen genç zümrelerden başlıyarak dahildeki bütün ekalliyetlere ve hariçteki bütün ecnebi gazetelere varmcıya kadar İttihat ve Terakki aleyhinde böyle ci-

hanşumül bir yaylım ateşi vardı. Yalanlar, iftiralar, tenkitler, muahazeler, istihfaflar durmadan sel gibi aktı, bir bomba ve duman halinde İttihat ve Terakkinin ve Türklüğün üzerine saldırdı. İttihat ve Terakkiyi idare eden ve yürüten küçük bir Türk heyeti işte böyle koca bir dünya ile uğraştı. İçlerinde Talât, hiç sarsılmıyan ümidi, hiç kaybolmıyan neşesi, itidal ve sükûtu ile bütün dostlarına itimat ve cesaret telkin ediyor, vatan uğurunda mukavemet ve sebatın yıkılmaz bir kalesi oluyordu.

Çünkü bütün bu hücumların yalnız Osmanlı İmparatorluğunu yıkmak, parçalamak, ve Türkü ezmek için yapılan hainane bir suikastten ibaret olduğu anlaşılıyordu. Harbi umumî çıkıp da Türk vatanını ve Türk milletini bir ahtapot ayakları gibi her taraftan saran bu düşman şebekeyi parçalamak için bir ümit ışığı parladığı zannolunduğu zaman Talâtın, Enverin ve arkadaşlarının bu harbe iştirak için gösterdikleri şevk ve hahiş ancak memleket aleyhindeki bu mücadeleleri, bu hücumları göz önünde tutmak suretile anlatılabilir.

Talât Paşanın mütarekeyi müteakip memleket haricine çıkmak için Ali Sai ismile çıkarttığı pasaport.

TALÂT PAŞANIN KARATERİ

OSMANLI İmparatorluğunun maruz olduğu bütün tehditlere karşı mücadele ederek Türk vatanını inkıraz-dan kurtarmak vazifesi İttihat ve Terakkinin omuzlarında idi. İttihat ve Terakkinin vahdet ve insicamını muhafaza etmek, kuvvetini düşürmemek ve İttihat ve Terakkiyi memleket için hayırlı ve verimli bir teşkilât halinde yaşatmak vazifesi de Talâta yükleniyordu.

Sadrazam Talât Paşanın son fotoğraflarından biri.

Meşrutiyet devrinde temeyyüz etmiş başka simalar, meselâ Enver Paşa, Cemal Paşa vesaire, İttihat ve Terakkinin teşkilâtı ile, dahilî işlerile meşgul değildiler. Onlar sadece hükûmetteki vazifelerini resmî makamlarında görürler ve nazır sıfatile de İttihat ve Terakkinin umumî meclisinde fırkanın merkezi umumî âzaları ve bu heyete dahil daha sair arkadaşları ile toplanırlardı. Fakat Talât cemiyetin asıl merkezi umumîsinde de esaslı rol oynardı. Merkezi umumînin mühim kararları Talâtın iştirakile ittihaz edilirdi. Talât hükûmet ve devlet adamlığı sıfatını fırkacılık ve komitecilik sıfatile birleştirmek sırrını bulmuştu. Bu iki hüviyetten hangisine daha kıymet verdiği meselesine gelince, Talâttaki hudutsuz ve temiz vatan kıymeti ona hiç bir zaman memleketin menfaatlerini fırka ve cemiyet teşkilâtının menfaatlerinin üstünde tutmak vazifesini unutturmadı. Talât yaşadıkça, siyasî hayat mücadelesinde piştikçe ve tecrübe gördükçe, ondan yüksek bir devlet adamı peyda oldu. Talât Meşrutiyetin halis bir evlâdıdır. Meşrutiyet içinde yetişti, büyüdü ve ebediyete intikal etti.

Yeni Dahiliye Nazırı olmuştu. Bir mesele hakkında görüşmek üzere Babıâlide kendisini görmiye gitmiştim. Biz konuşurken, Rum Patrikinin geldiğini haber verdiler. Tanin gazetesi Rum Patrikhanesinin ve Yunan emelleri arkasında koşan teşkilâtların şiddetle aleyhinde bulunduğu için, Dahiliye Nazırının odasında Rum Patriki ile karşılaşmamız pek hoş bir şey olmıyacaktı. Talât bana yanındaki bir kapıyı işaret ederek: Buraya gir, dedi. Bu, küçük bir istirahat odası idi. Koridora açılan kapısından çıkıp gitmek istedim. Kilitli olduğu için açmak kabil olmadı. Odada biraz oturdum. İçim sıkıldı. Dolaşmak istedim. Dar bir odada nekadar dolaşılabilir? Rum Patrikinin neler söylediğini, mülâkatının neden bukadar uzun sürdüğünü merak ederek muhavereyi dinledim.

Patrik bazı meseleleri ele alarak yeni ve tecrübesiz Dahiliye Nazırını epeyce sıkıştırıyor, müşkül mevkide bırakacak sualler soruyordu. Talât bütün bunlaar okadar maharetle cevap verdi ki, bende memnuniyetle karışık takdir ve hayret uyandırdı.

Onda bu kabiliyet pek büyüktü. Fransa sefiri M. Bompard bir defa bana Talâttan bahsederken şöyle demişti:

— Kaç defa, kavga etmek için Talâtın yanına gittim. Fakat hiç birinde kavga etmiye muvaffak olamadım. Onun yanından daima güler yüzle ve mem-

nun ayrıldım.

Eminim ki, Talâtın can düşmanları bile onun şahsî cazibesini, merdliğini ve afif ahlâkını teslim ederlerdi. Talât, bizde eskiden bir anane halinde devam eden ve kelimenin iyi mânasile «Kabadayılık» denilen meziyetleri kendinde toplamıştı. En büyük düşmanına bile açıktan, cepheden hücum etmeyi tercih ederdi. Küçük ve âdî entrikalar, sözde durmamalar, yalan ve iftiralar onun nazarında düşmana karşı bir silâh olarak kullanılamazdı.

Talât cesur, asîl kalpli ve faziletli olduğu için, bu vasıfları düşmanında bile görse takdir ederdi. Onun nefret ettiği şey, iki yüzlülük, ve menfaatperestlik idi. Bir memuriyete geçmek, mebus olmak, yahut malî bir teşebbüse hükûmetin müzaheretini temin etmek için yapılan siyasî şantajlar, bunu yapanlara karşı onun içinde bir nefret, bir tiksinme ve bulantı uyandırırdı. Fakat bu türlü adamlara nekadar çok tesadüf ediyordu!

Hayatın tecrübeleri, siyasî hayatın mürdarlıkları onun ruhunun derinliklerinde bir acı yaratmıştı. Şimdi insanlar hakkında şüpheli bir bakışı vardı. Fakat hiç bir zaman memleketi kurtarmak ve yükseltmek yolundaki azmi gevşemiyordu. Etrafında gördüğü sahtelik, menfaat hırsı, haset ve küçüklük onu emniyet ettiği arkadaşlarla daha yakından tesanüde sevk ediyordu. Bundan dolayıdır ki, ahlâkının temizliğine emin olduğu muarızları hakkında âdeta bir hürmet beslerdi.

Bir defa, Mahmut Şevket Paşanın katlinden sonra, İttihat ve Terakki aleyhindeki hareketlerde bir rol oynıyan bir

Talât Paşanın Berlinde çıkarılmış en son resmi. Merhum tanınmamak için son zamanlarda bıyıklarını kesmek mecburiyetinde kalmıştı.

muhalif ile görüşüyordu. Bu zatın pederi, meşrutiyetten evvel İttihat ve Terakkiye girmiş ve hürriyet davasını benimsemişti. Talât bu eski arkadaşın hatırasına ve oğlunun karakterine karşı duyduğu hürmet ve takdir hissile kendisine şunu söyledi:

— Cemal seni arayıp duruyor. Elinde bazı vesikalar da var. Tavsiye ederim, burada durma. İş fenaya varacaktır.

Talât kendi fırkasını yıkmıya çalışan bir muarızına onu tehdit eden tehlikeyi haber vermeyi ve onu yakalanmaktan kurtarmayı bir mertlik vazifesi bilmişti.

Talât aleyhinde birçok iftiralar uyduran ağızlar bile onun cesaretini inkâr e-

demiyorlardı.

Büyük kabine zamanında, bütün İttihatçılar toplanarak Bekirağa bölüğüne hapis edildiği günlerde, Talât ele geçirilememişti. Resmî zabıta onu her tarafta arıyordu. Fakat Talât saklanmıya bile hemen hemen lüzum görmiyerek İstanbulda dolaşıyor, hükûmettekilerin bazıları ile bilvasıta münasebetler tesis ediyordu.

Harp sonlarına doğru, Talât ile Enverin arası açıldığına dair sonradan bazı şayialar işittim. Bu bapta mevsuk bir malûmatım yoktur. Yalnız, harbin ilk safhasında, Talâtın ağzından Envere dair çok sitayişkâr sözler işittiğimi biliyorum. Talât, müşterek vatan davası uğurunda fedakârlık etmiş arkadaşlarını ufak tefek bahanelerle feda etmiyecek kadar ciddî bir düşünceye ve dostluğu unutmaz bir kalbe malikti.

Taninin bazı neşriyatından ve bazı icraat münasebetile benim ağzımdan işittiği acı tenkitlerden pek çok üzüldüğü ve müteessir olduğu halde, İttihat ve Terakki cemiyeti ve bu cemiyetin temsil ettiği ideal uğurundaki mücadelenin hatırı için hepsine şikâyetsiz tahammül ediyordu ve aradaki bazı fikir ayrılıklarını dostluk münasebetleri sahasına intikal ettirmiyordu.

Talâtın Cavide karşı beslediği itimat, emniyet ve takdir hisleri de onun iffet ve sohbete, vatan uğurunda fedakârane hizmete karşı kalbinde hudutsuz bir muhabbet ve minnettarlık duymasının delili olarak gösterilebilir.

Talât için hayatın en büyük hapisini harpten sonra memleketi terkedip gitmek mecburiyeti teşkil etmiştir. Bukadar sevdiği, uğurunda gençliğindenberi bukadar fedakârlıkları, ıztırapları, didinmeleri göze aldığı vatanı en bedbaht dakikasında bırakıp gitmek, onun için en büyük bir dert teşkil ediyordu.

Talât bu memlekete gerek İttihat ve Terakki hesabına, gerek kendi şahsı namına bir hesap vermek, izahat vermek, vazifesi altında bulunduğunu biliyordu. Vidcanına karşı hiç bir mesuliyet duymamaktan mütevellit bir ruh kuvveti ile bu hesabı vermiye hazırdı. Fakat galip düşmanlar memlekete girmek üzere idiler. Hükûmette de zalim ve mütehakkim bir hükümdar, canlanmış bir saray idaresi bulunuyordu. Haricî ve dahilî düşmanlar memlekette bir adalet işi göremiyecekler, bir intikam ve tahakküm gayesi takip edeceklerdi. İşte yakın dostları Talâta bu hakikati anlatmıya çalışıyorlardı. Talât onların sözerini, mütalealarını, ,delillerini dinliyor, haklı olduklarını akıl ve mantıkı ile teslim ediyor, fakat memleketi bırakıp gitmek hareketi karşısında kalbinden kopan isyan tufanı onun mantığını susturuyordu.

Son hareket dakikasında yanında bulunanlar, onları rıhtımdan alıp uzaklaştıracak motörden iki üç kere çıkıp tekrar döndüğünü, tekrar çıktığını söylüyorlardı. Son saniyelere kadar içinde ruhî bir mücadele devam etti. Son saniyeye kadar onu İstanbulu muvakkaten terketmenin lüzumuna ve memleket için faydasına ikna etmiye uğraştılar.

Daha evvel, Talâtın ve bazı arkadaşlarının vatan topraklarını terkedecekleri o vakit sadrazam bulunan İzzet Paşaya bildirilmiş ve mütaleası sorulmuştu. İzzat Paşa da düşman işgali altındaki bir İstanbulda onların durmalarından

memleleket için hiç bir fayda hâsıl olmıyacağını takdir etmiş ve icabında millete karşı hesaplarını vermek üzere avdet edebilmeleri için o aralık harice gitmelerini münasip görmüştü. İzzet Paşanın da bu fikirde olması, Talâtın vicdanını teskin hususunda büyük bir tesir yapmıştır.

Ve bir müddet sonra İttihat ve Terakki kabinesi istifa edince, İttihat ve Terakki cemiyetinin de devam edemiyeceği anlaşılmış idi. Fakat İttihat ve Terakki teşkilâtı mahvedilemezdi. Böyle bir hareket en müşkül bir dakikada Türk vatanını kimsesiz, teşkilâtsız ve müdafaasız bırakmak, Türkleri tesanütten ve topluluktan mahrum etmek olurdu. Onun için harbin ilânında ve idaresinde rol oynamış ileri gelen şahsiyetleri hariçte bırakmak üzere, bir tecedddüt fırkası teşkil etmiye karar verildi. Daha doğrusu, İttihat ve Terakki fırkasının adı Tecedddüt fırkasına tahvil ediliyordu. İleri gelen İttihat ve Terakki âzaları da bu yeni fırkadan dışarda kalıyorlardı. Artık ilk İttihat ve Terakki cemiyeti mahiyeti bütün bütün kalkıyor ve hakikaten siyasî bir fırka başlıyordu.

İttihat ve Terakki cemiyetinin bu şekilde feshine karar verildiği zaman cemiyetin ve fırkanın elinde bulunan kasa mevcudunun ne yapılacağı noktası da düşünüldü. Taşralardaki mesul murahhasların değiştirilmesi mülâhazası karşısında bunlara bir senelik tazminat olmak üzere biner lira verildi. Merkezi umumî âzalarına ikişer bin lira tazminat takdir olundu. Ailelerini İstanbulda bırakıp Avrupaya gidecek âzalara beşer yüz lira daha fazla verilmesi münasip görüldü.

Bunlardan başka İttihat ve Terakkinin nesi varsa hepsi Tecedddüt fırkasına devredildi.

İşte memleketi teketmek mecburiyetinde kalan İttihat ve Terakki şefleri bu iki bin beş yüz lira ile İstanbuldan gitmişlerdi.

Talâtı Avrupada son bazı hayal sukutları da bekliyordu. Çünkü İstanbuldan ayrılmak ona bir kenara çekilip dinlenmek, yahut eğlenmek için bir vesile vermemişti. O bin türlü pasaport mecburiyetleri, gizlenmek lüzumu içinde çırpınırken bir memleketten bir memlekete gidiyor, tanıştığı siyaset adamları ile, muhtelif teşkilâtlarla konuşuyor, vatana hayırlı olmıya çalışıyordu. Bunlar masrafa ihtiyaç gösterir işlerdi. Kendisine minnettar bulunan, uzun senelerdenberi dostu görünen, en yakın bildiklerinden taleplerinin red cevabile karşılandığını gördü. Hareminin ufak tefek elmaslarını, hattâ nişanlarındaki taşları sattı. Fakat zevk ve keyif için harcetmedi. Elinde ne varsa hepsini, vücudunu, ruhunu, bütün varlığını vatan uğuruna veriyordu. Nihayet bir düşman kurşunu ile canını da verdi.

Memleketini seven, Türklüğün yükselmesi uğurunda çalışan vatan evlâtları arasında Talât daima yüksek ve muhterem bir mevki tutacaktır.

Sadrazam Talât Paşa Vatan Topraklarında

Talât Paşanın Almanyadan getirilen nâşı büyük bir tören yapılarak Hürriyetiebediye tepesinde hazırlan a n makbereye gömülmüştür. Resimlerimiz yukarıda başta Millî Şefimizin çelenği olmak üzere cenazeye gönderilen çelenkler, ortada Talât Paşanın tabutu top arabasında; altta, cenaze Hürriyetiebediye tepesinde. Daire içindeki resim, Talât Paşanın tabutu vatan topraklarında son istirahat yerine teslim edilirken görünüyor.

SİRKECİ GARINDA

Bu makale, Talât Paşanın nâşı Berlinden İstanbula getirildiği 25 Şubat 1943 de yazılmıştır.

SABAH yeni oluyor. Sirkeci garında ekspres katarının gelmesi bekleniyor. Alaca karanlık içinde küçük gruplar halinde ufak bir kalabalık var. Islak ve serin bir sabah. Rıhtımda asker kıtaları istirahat vaziyetinde. Talât Paşanın tabutunu taşıyan vagonu lokomotif iterek başka bir hat üzerinden kapı yanlarına kadar getirdi. Kapı açıldı. İptida Berlin sefaretinin çelenği indirildi. Sonra Türk bayrağı ile örtülü ağır sanduka. Yavaş yavaş indi. Şapkalar çıktı. Ve mızıka ağır bir matem havası ile yalnız bu sessiz ve müteessir kalabalığın hüzün ve elemini değil, bütün bir memleketin teessür ve acısını terennüm etti. Saduka selâm durmuş kıtaların önünden yavaş yavaş ilerledi ve bekliyen arabaya girdi:

İşte 23 senelik bir gurbetten sonra Talât vatana böyle döndü. Sirkeci garına onun Avrupadan başka türlü dönüşlerini de hatırlarım. Aradaki farkı tâ ruhumun içinde bütün acılığı ile duydum. O, en son olarak bir gün yine Almanyadan dönüyordu. İstasyon büyük bir karşılayıcı kütlesile hareket, ses ve heyecan içinde idi. Talât trenden indikten sonra küçük salonda nazırlar ve arkadaşlarla kısa bir müddet bir şeyler konuşmuştu. Bunun ne olduğu bilinmiyordu. Fakat birdenbire istasyonun velveleli havasında korkunç bir sükûnetin kara endişeleri dalgalandı. Fısıltılar başladı: uçuştu ve ortalığa hâkim oldu. Bulutlanmış bakışlar, korkulu çehreler bir kara haber ilân ediyordu. Bu haberi herkes öğrendi: Bulgar cephesi çözülmüştü. Mağlûp oluyorduk.

Talât artık vatan topraklarında çok kalmadı. Çünkü düşman İstanbula geliyordu. Memleketi kurtarmak için yapılabilecek bir şey kalmışsa onu temin çaresini aramak maksadile vatandan uzaklaşmak fedakârlığına katlanmak lüzumunu hissetti. Ve gitti. Almanyaya gitti. Sadakat ve vefa beklemiye, hakkı olduğu bu müttefik memlekette ölüm buldu. Müttefik memleketin mahkemesi onun katilini alkışlarla serbest bıraktı. Talât bu acıyı duymadı. Fakat onu biz hâlâ duyuyoruz.

Bugün Talât Hürriyeti Ebediye Tepesinde vatan topraklarına defnedilecek. Orada kendisi gibi temiz kanlarını yüksek kalplerini bu vatan uğurunda feda etmiş arkadaşlarını bulacaktır. Ar-

tık onun ve mesut ebedî bir hayata kavuştuğuna emin olabiliriz. Talât yeis ve ümitsizlik içinde bıraktığı vatanını şimdi dirilmiş, kuvvetlenmiş, şeref ve itibarını tekrar kazanmış bir halde buluyor. Sağlığında o bu ideal uğrunda didinmiş, mücadelelere atılmıştı. Gayeyi elde eden Cumhuriyet Türkiyesi Talâtı lâyık olduğu hürmet ve muhabbetle kucağına alarak göğsüne basıyor ve hayatında tadamadığı zevki ve saadeti ona mematında temin ediyor.

H. Cahit Yalçın

TALÂT

Paşaya ait Notlar, Hatıralar ve Fıkralar

Talât Paşaya ait notları, hatıraları ve fıkraları bu kitabın sonuna ilâve etmekle bu eseri tamamlamış oluyoruz. Talât Paşanın kısa fakat temiz hayatı boyunca sarfettiği güzel sözler memleket sevgisini belirten fıkralar, ve dostları tarafından kaydedilen hatıralar kalın bir cilt dolduracak kadar çoktur. Biz, bunların küçük bir kısmını bu sayfalara dercetmekle yeni nesiller için büyük vatanperverin şahsiyeti hakkında kısa da olsa, toplu bir fikir vermek istedik.

TALÂT PAŞANIN HAL TERCÜMESİ

Yedigün Neşriyat müessesesi tarafından neşredilen **Meşhur Adamlar Ansiklopedi**sinde üstat İbrahim Alâettin Gövsa, Talât Paşanın hal ve tercümesini şöyle nakletmektedir:

Talât Paşa [1874 - 1921]. Meşrutiyet inkılâbının kahramanlarından biri ve İttihat ve Terakkinin son sadrazamı olan Talât Paşa, son asrımızın unutulmamıya lâyık mühim bir simasıdır. 1874 Ağustosunda Edirnede doğdu. 1921 Martının on beşinde Berlinde vuruldu. Fakir bir aileye mensuptur. Babası Kırcaalili müstantik Ahmet Vasıf efendi. Talât Edirnede iptidaî ve rüşti tahsilini bitirdikten sonra iki sene kadar Alyans mektebinde fransızca okumuş ve orada bir sene kadar türkçe muallimliği yaparak fransızcasını ilerletmişti. Sonradan Selânik Hukuk Mektebine kaydedilerek ikinci sınıfa kadar devam etmişti. 18 yaşında iken Edirne telgrafhanesine maaşsız olarak girdi. Bir sene sonra orada mukayyit olmuş ve bu sırada politikacılık töhmetile üç sene kalebentliğe mahkûm edilmiştir.

İki sene sonra affedilerek 1898 de Selânik ile Manastır arasında posta seyyar memurluğuna, biraz sonra Selânik posta ve telgraf başmüdürlüğü kâtipliğine ve 1903 te başkâtipliğine tayin edildi. O zaman gizli bir siyasî cemiyet olan İttihat ve Terakkide ihtilâl için çalıştığı anlaşılarak 1907 de vazifesinden azledilmişti.

1908 Meşrutiyet inkılâbından sonra İstanbul millet meclisine Edirne mebusu olarak girdi. Meclis reis vekili, 1909 Temmuzunda Dahiliye Nazırı, sonra Posta ve Telgraf Nazırı, daha sonra mecliste İttihat ve Terakki fırkası reisi ve tekrar Dahiliye Nazırı oldu.

Sait Halim Paşanın istifası üzerine 1916 da vezir rütbesi ile sadrazamlığa getirildi. 1918 de Cihan harbi mütarekesi kabul edilince Avrupaya kaçmış, 1921 de Berlinde Tayliryan isimli bir Ermeni tarafından oturduğu apartımandan çıkarken vurulmuştur. Katili Berlindeki muhakeme neticesinde beraet etmişti.

Tahsili basit, fakat zekâsı, seciyesi gibi kuvvetli olan Talât, fransızca, rumca konuşur, arapça, ingilizce anlardı. Sevimli, faal, millet ve memlekete bağlı, idealist bir adamdı.

AŞK MI ? OYUN MU?

Selânik Alyans mektebi türkçe muallimi bulunduğu sırada tevkif edilmiş, ve bir arkadaşının evinde yapılan araştırmada kendisinin bir mektubu bulunmuştu.

Talât Paşa bu mektubun bir yerinde «İşler iyi gidiyor...» cümlesini kullanmıştı. Şüphesiz bu cümle ile istibdat devrine karşı olan mücadelenin yolunda olduğunu anlatmak istemişti. Araştırmayı yapan memurlar Talâtı sorguya

çektiler ve o, derhal cevabını buldu:

— Efendim, dedi, mademki soruyorsunuz, hakikati söyliyeyim: Muallimi bulunduğum mektebin müdürü Lupa'nın bana fransızca öğrten kızı ile bir aşk macerası baş gösterdi. Bunu bilen arkadaşıma muaşakanın yolunda gittiğini haber veriyorum.

Talât doğru söylemiyordu. Bunu anlamak için mektep müdürünün kızı ile konuşmak lâzımdı. Memurlar onu da sorguya çektiler. Talâtın mücadelelerini bilen genç kız, derhal meseleyi kavradı:

— Evet, dedi, aramızda böyle bir aşk macerası vardı.

★

TALÂTIN BİR TEHDİDİ:

Talât, Selânikteki vazifesinden azledilerek Anadoluya uzaklaştırılacaktı. Bunun için bir irade çıkmıştı.

O zamanın sadrazamı olan Avlonyalı Ferit paşanın hususî kâtipliğini yapan Faik bey, (1) haberi hemen Selâniğe, Talâta ulaştırdı, ve iradenin tebliğini de birkaç gün geciktirdi. Talât haberi alınca gizli teşkilâtı da bir tertibat aldı: Talât uzaklaştırılırken hükûmet kuvvetlerinin elinden zorla alınacaktı. Bu plânın tatbikat hazırlıkları ikmal edilince o zaman müfettişi umumî olan Hüseyin Hilmi paşaya giderek şunları söyledi:

— Memuriyetten azlim ve Anadoluya teb'idim hakkında bir irade sadır olduğunu haber aldım. Azlim hususuna bir şey diyemem. Hükûmet bir memurunu istihdam edip etmemekte muhtardır. Ancak teb'it keyfiyetinin icrasına teşebbüs olunduğu takdirde, hem benim şahsım, hem de sizin için iyi bir netice vermiyecektir.

Selânikte gizli bir kuvvetin Talâtı muhafaza ettiğini çok iyi bilen Hüseyin Hilmi Paşa ne yapıp yaptı, ve bu tehditten sonra iradenin tatbikini geri bıraktırdı.

(1) Bu zat, elyevm Edirne mebusu olan Faik Kaltakkıran'dır.

★

TALÂTIN BİR ŞAHİTLİĞİ:

Talât Paşa Selânikte posta memuru bulunduğu sıralarda başmüdür merkez müdürü aleyhinde bir dava açmıştı. Talât da Başmüdürün şahidi idi.

Mahkemede Talât bildiklerini doğru olarak söyledi. Bu sözler şahidi bulunduğu başmüdürün aleyhinde çıkınca başmüdür evvelâ şaşırdı, sonra kendisini toplıyarak:

— Bir kere dedi, Talât beyin mahkemei aliyenizce şahadetinin kabule şayan olmaması lâzım gelir. Çünkü kendisi hükûmet ve zatı hazreti padişahînin aleyhinde bir hain ve politika maznunudur.

Başmüdür bu sözü bitirince vekili Refik bey ayağa kalkarak şunları söyledi:

— Müekkilim, Talât bey gibi en namuslu ve hamiyetli bir evlâdı hakkında tecavüzat ve müfteriyatta bulunduğundan dolayı bu andan itibaren vekâletten istifa ediyorum.

Mahkeme müthiş bir alkış ile çalkandı, mahkeme reisi neye uğradığını şaşırdı, bir hayli de korku geçirdi.

★

BİR MUZİPLİK

Avlonyalı sadrazam Ferit Paşa, Talât Paşanın Edirnede komşusu ve arkadaşı olan Faik beyi hususî kâtip ve mühürdarlığına tayin etmişti.

Meşrutiyetten bir müddet evvel, Ferit paşa Faik beyi çiftlik işleri için Rumeliye göndermişti. Faik bey Selâniğe

uğrıyarak Talâtı görmek arzusunu yenemedi, ve gece yarısı bir arabaya binerek onu ziyarete gitti. Talât, bu candan dostu çoşkun bir sevinçle karşıladı. İkinci gün Faik beyi cemiyetin gizli umumî merkezine götürdü ve arkadaşlarına bir muziplik olsun diye:

— Arkadaşlar, dedi, size sadrazam Ferit paşanın hususî kâtibi ve mühürdarı Faik beyi takdim ederim.

Tabiî herkes hayret ve dehşetle irkildi. Talât gülerek meselenin iç yüzünü anlatınca herkes geniş bir nefes aldı.

★

«NAĞRA» DEĞİL, «NİDA»

Talât, Selânikte iken arkadaşları ile sık sık meşhur Namyaz meyhanesine gider ve içerdi. Neşesi üstünde olduğu bir gün, hükûmet meydanından geçerken bir nağra atmış veyahut haykırmıştı. Hemen polisler etrafını sarmışlar:

— Nağra attın.. diye merkeze götürmek istemişlerdi.

Talât:

— Ne münasebet dedi, ben nağra atmadım, nida ettim, dedi.

Münakaşa epeyce uzadı. Fakat sonunda Talât, «Nida» ettiğini ispat ederek kurtuldu.

★

BEYAZ EKMEK

Umumî harpte millet süpürge tohumu ekmeği yerken Talât da evinde vesika ile ayni ekmeği alıyordu.

Bir gün, askerî levazımatı umumiye reisi Topal İsmail Hakkı paşa evlerine gelmişti. Sadrazamın evinde bu çamur gibi ekmeğin yendiğini görünce Talât Paşanın şoförünü yanına çağırmış, ve ertesi gün gelip kendisini görmesini tenbih etmişti.

Topal İsmail Hakkı paşanın tavsiyesi açıktı: Talât Paşaya beyaz ekmek gönderecekti. Ertesi gün kendisini ziyaret eden şoföre bir toba beyaz ekmek verip Talât Paşanın evine gönderdi. Talât Paşanın refikası, doksan yaşındaki ihtiyar annesi levazım reisinin bu hediyesine son derece memnun olmuşlardı. Fakat akşam üzeri eve gelip sofraya oturduğu vakit bu beyaz ekmekleri gören Talât Paşa, en küçük dilimleri bile toplattı, ve şoförünü çağırarak şu emri verdi:

— Bunları İsmail Hakkı paşaya götür ve selâm söyle. Biz, her gün vesika ile ekmeğimizi mahallemizin furunundan alıyoruz. Bu ekmeğe ihtiyacımız yok.

★

ZENGİN DEĞİLİM Kİ..

Talât Paşa, sadaret mevkiini işgal ederken bile çok defa sıkıntı içinde idi. Refikası:

— Paşam, kendimizi neden bukadar sıkıyoruz? Dediği vakit Talât ciddî bir tavırla:

— Ne yapayım, ben zengin bir adam değilim ki.. derdi.

Avrupa seyahatlerinden dönüşünde refikasına getirdiği en büyük hediye bir blûz, birkaç çift çoraptan başka bir şey değildi.

★

ONUN YAŞAYIŞI

Talât Paşadan bahseden bir yazıdan birkaç satır: «Basit, sade yaşamayı sever tabiatlı bir adam olan Talât Paşa, sadrazam iken de İttihat ve Terakki merkezi umumîsine geldikçe - sadrazam olmadan evvel yaptığı gibi - ekmek, peynir, ve kavundan ibaret öğle yemeğini yerdi.»

ON LİRA... ÇOK!

Falih Rıfkı Atay anlatıyor:

«Talât beyin hususî kalemine kâtip oldum. Kendisine memur olurken beni yine evindeki gibi sevimli ve külfetsiz karşılamıştı:

— Nekadar aylık alıyorsun?

— On lira efendim.

— Çok yahu... Biz senin yaşında iken iki liraya hasret çekerdik.»

★

HÜKÛMET BİZİMLE UĞRAŞIYOR

Polisin kendisini aradığı Arnavutköyünde bir yalıda saklı bulunduğu günlerden bir gün, kapı polis tarafından çalınınca, Talât, Mithat Şükrü beyle beraber arka kapıdan çıkarak dağ yolunu tuttular. Oradan, Beşiktaş yolu ile Beyoğluna çıktılar.

O sırada Bulgar ordusu Çatalca önlerine gelmişti ve top sesleri İstanbuldan duyuluyordu.

Talât Paşa, Mithat Şükrü beye:

— Sen şu hale bak ki, dedi, düşman İstanbula giriyor... Baştakiler düşmanla uğraşacak yerde bizimle uğraşıyorlar. Bıraksalar da herkes gibi biz de cephede kendimize düşen hizmeti yapsak!..

★

YAKUP CEMİL MESELESİNDE

Bir gün Enver Paşa telefonla Talât Paşayı çağırmış, mutlaka görüşmek istediğini söylemişti. Talât Paşa da, merkezi umumî âzasından bir zatla Enver Paşaya gitmiş. Enver, Yakup Cemilin kendilerine bir suikast hazırlamakta olduğunu bildirdi. Uzun muhavereler oldu. Enver Paşa ihbarı yapan hakkında malûmat verdi ve bu adamın Yakıp Cemile taraftar iken kendisini kurtarmak için ihbarı yaptığını söyledi. Talât Paşa:

— Doğru... Bu ihbar başka suretle tefsir edilemez. Fakat beni çağırmaktaki maksadınızı anlıyamadım. Yalnız bu suikast tertibatını mı haber vermek istiyordunuz, yoksa anlatılacak başka bir şey daha mı vardı?

Enver Paşa bu cevaba hayret ederek:

— Yakup Cemil dedi, hepimizi öldürmiye hazırlanırsa birisi de gelip bunlardan beni haberdar ederse, siz bu işle alâkadar olmaz mısınız? Ben alâkadar olursunuz diye sizi buraya çağırdım, anlattım. Ayni zamanda ne suretle hareket edeceğimizi de kararlaştırmak için fikrinizi sormak istedim. Ne dersiniz, ne yapalım?

Talât, bu hususdaki fikrini açıktan açığa Enver Paşaya şöyle anlatmıştı:

— Anlattığınız suikast hâdisesi ile alâkadar olmam diyebilir miyim? Sözlerimi yanlış anladınız paşam. Yakup Cemil bir zabittir, askerdir. Siz de bu memleketin Harbiye Nazırısınız. Harp halinde bulunuyoruz. Böyle iken bir zabitiniz ihtilâl çıkarmıya teşebbüs ederse, suikast hazırlarsa ve hükûmeti devirmek için tertibat alırsa, askerlik noktai nazarından ona karşı ne suretle muamele edilmek lâzım gelirse, öyle yaparsınız. Bana kalırsa hemen Yakup Cemili yakalatıp divanıharbe teslim etmeniz lâzımdır.

Ne garip tecellidir ki, Enver Paşa Yakup Cemili tevkif ettirip divanıharp idama mahkûm ettiği vakit hükmü Enver Paşaya vekâlet etmekte olan Dahiliye Nazırı Talât imza etmek zorunda kalmıştı.

★

İSTER ÖYLE, İSTER BÖYLE OLSUN

Talât Paşa, Dahiliye Nazırı iken Sü-

leyman Nazifi Basra valiliğine tayin etmişti. Fakat Talât Paşa Süleyman Nazifi sevmezdi. Süleyman Nazif de ondan hoşlanmadığını yazıları ile anlatmıştır.

Süleyman Nazif bir gün Basradan Dahiliye Nezaretine çektiği telgrafta Barzan şeyhinden şikâyet ediyor ve şöyle diyordu:

— Ya ben bu Barzan şeyhini mahvedeceğim; yahut kendim bu uğurda mahvolacağım.

Talât Paşa telgrafı okuduktan sonra yanında bulunan Celâl Sahire:

— İster öyle olsun, ister böyle. Bunun ikisi de iyi.. dedi.

★

TALÂTIN BİR MAKALESİ

Falih Rıfkı Atay yazıyor:

«İhtilâl partisinin liderini yakından ilk defa tanıyacaktım. Sivil polisle fedai ve hizmetçi arasında bir adam, bizi içeriye aldı ve küçük bir odaya soktu. Yerde kenarı bükülmüş bir seccade vardı: Evdekilerden biri henüz yatsı namazını kılmış olacaktı.

Bir müddet sonra Talât bey çıplak ayağında terlik, üstünde beyaz patiska entarisi ile geldi:

— Ne var, ne yok bakalım?

İşimizi anlattık:

— Haa.. dedi, o makaleyi belki öbürgün koyarsınız..

— Yarın için bir mevzu.

Şimdi de meşrutieyt gibi bir ihtilâli başarıp Hamit gibi bir müstebidi alt ettiği halde, asırlarca sürmüş bozuk bir idarenin hâlâ seyyielerini çeken hükûmetin zayıf taraflarını görüyoruz:

— Mevzu mevzu.. durunuz..

Dedi ve köşe minderi üzerine yanlamasına uzanarak kesik, kısa, yarı bitmiş cümlelerle bize bir mevzu verdi:

«Ruslarla dostuz, şüphesiz komşu büyük devlet de bizim terakkimizi ister. Onun için öyle ümit ediyoruz ki, Ankaradan ileri şark vilâyetlerine doğru demiryolu yapılmasına artık müsaade edecektir.»

★

HAKKIM OLMIYAN PARAYI ALMAM

Nazır olduğu vakit seyahat için aldığı paradan artanı vezneye iade ederdi. Halbuki kanun mucibince alması icap eden paradan iade edilmezdi. Bunu hatırlatan veznedara Talât Paşa mevkiinden umulmaz bir şekilde cevap verdi:

— Ben hakkım olmıyan parayı almam, diyerek iade ederdi.

En büyük mevki bile ona en küçük gurur vermemişti ve ekseriya halk arasında tramvayda seyahat ederdi.

★

SADARET KONAĞINA NİÇİN TAŞINMADI?

Onun en yakın bir arkadaşı diyor ki:

— «Sadrazam olduğu zaman da Selânikteki Talât kalmıştı. Hattâ, alışırız, belki sonra çıkmak güç olur» diye sadaret konağına bile taşınmamıştı. Kendi evinde kalmıştı. Belki bir gün paramız da bulunmıyacağı günler olur diye de arabaya binmez, tramvaya binerdi.

★

GÖBEN İLE BRESLAV GELİNCE

Doktor Akil Muhtar anlatıyor:

30 Teşrinievvel 1914 Cuma günü idi. Göben ve Breslav gemilerinin Karadenize geçmesini müteakip Talât Paşayı görmüştüm. Çok üzüntülü bir hali vardı:

— Doktorcuğum, bu işe ben de mem-

nun olmadım. Bu vaka katiyen benim malûmatım haricinde olmuştur. Zamanı değildi. Çok vakitsiz oldu. Ben şahsan muharebeye girmemiz ihtimalini ve mecbur olabileceğimizi daima düşünüyordum. Buna mümkün ise mani olmak ve herhalde uzağa atmak için çalışıyordum. Menfaatimizin buna bağlı olduğuna kani idim. Yapılacak pek çok iş daha vardı.

Enverin lüzumsuz bir acelesi bunu başımıza getirdi. Şimdi bize düşen iş, her türlü tedbiri almak ve vazifemizi yapmaktır.

★

PAŞALIK BENİ SIKIYOR

Rus Çarlığının yıkılması üzerine Brest Litovsk'te yapılacak sulh müzakeresine giden heyeti takiben Talât da gitmiş ve hükûmet reisi sıfatile muahedeyi imza etmişti.

Talât buradan neşe içinde dönmüş, fakat bir müddet sonra harbin yeni bir safha arzetmesi üzerine Berline gitmiye mecbur olmuştu. Berlinden dönerken Sofyada Bulgar ordusunun inhilâl ederek mütareke teşebbüsüne girişmiş olduklarını görünce cam sıkıldı. Rasim Başar'a bu bahsi anlatırken diyor ki:

«Sirkeci istasyonuna çok melûl ve hattâ muzmahil bir vaziyette çıkmıştı.

Kısa bir müddet sonra bizim için de yeni bir hükûmet tarafından mütarekeye girişmek zarureti yüz göstermiş olduğundan istifa etti. İstifasının ferdası günü birkaç arkadaşı ile meclis reisinin odasında bulunuyorduk, geldi. Her zaman siyah redingot giyen paşa, o gün açık renge yakın bir kostüm giymişti. Bir sigara yaktıktan sonra:

— Sultan Reşat merhum beni sadrazam tayin ettiği zaman, çok istirham ederim, bana vezaret rütbesi tevcih buyurmayınız. Memleket ve makam saltanatlarına hizmet için öyle zamanlar ve vaziyetler olur ki, bu ünvan beni hareket serbestime ve her yere girip çıkmama mâni olur demiştim. İşte şimdi bu paşalık hakikaten beni sıkmıya başladı.

★

SÜLEYMAN NAZİFİN BİR YAZISI

Süleyman Nazifin Talât Paşa hakkındaki bir yazısından birkaç satır:

«Gazi Muhtar Paşa ile Kâmil paşanın müddeti sadaretini teşkil eden altı ay istisna edilirse sultan Hamidin hal'inden culûsuna kadar güzeran olan on sene üç ay zarfında hükümdarı hakikî Talât Paşa idi. İstediği gibi emretti, nehyetti, yaktı, yıktı. Ne kendisinden hesap soran bir padişah, ne ef'alini istikna etmiye cür'et eden bir millet.

«... Şiddeti hem padişahı korkutmuştu, hem de mebusanı. Barının altında çöküp kalmış olan zavallı sultan Reşat kendisini zillullah değil, Talât Paşanın gölgesi zannediyordu.»

★

SON KONGRE

Enver, Cemal ve Talât Paşalar - Ekanim-i selâse - Von Bronzart paşanın daveti üzerine Almanyaya gideceklerdi. Bu karardan sonra Talât Paşanın talebi üzerine toplanan son İttihat ve Terakki fırkası kongresinde Talât Paşa büyük bir celâdetle hataları sayıp dökmüş ve şöyle demişti:

— Bugün çekilmek mecburiyetindeyiz. Milletin hakkımızda verdiği âdil hükümlere intizaren bir kenara çekiliyoruz.

VATAN, VATAN

İttihat ve Terakki fırkası kendi kendisini feshedince kaçmak lâzımdı. Fakat Talât vatan topraklarını bırakmak istemiyordu:

— Saklanırım, beni nereden bulacaklar? Ben vatanımdan ayrı, uzak yaşıyamam. Vatandan uzak yaşamaktansa ölmek daha iyidir, diyordu.

Merhumun eşi diyor ki: — «Vatan işgale uğradığı günlerde 108 kiloluk Talât Paşa, vatan vatan diye birkaç haftada 90 kiloya düştü.»

★

SADRAZAMA MEKTUP

Talât Paşa memleketten ayrılmadan önce sadrazam İzzet Paşaya şu mektubu yazmıştı:

«Pek muhterem ve mübarek tanıdığım İzzet paşa hazretlerine:

Memleketin bir müddet ecnebi nüfuz ve tesiri altında kalacağını anladım. Buna rağmen memlekette kalmak ve millet muvacehesinde muhakeme olmak fikrinde idim. Bütün dostlarım bunu âtiye talik etmek için ısrar ettiler. Zatı fehimanelerile istişare edemedim. Müşkül mevkide kalacağımızı çok düşündükten sonra bundan sarfınazar ettim.

Bütün hayatı siyasîyemde hedefim, memlekete namuskârane hizmet etmekti. Bütün servetim zatı şahanenin ihsan ettiği otomobil esmanı ile her ay arttırdığım yirmişer liradan iki bin altı yüz liralık istikrazı dahilî bedelinden ve bir de dört arkadaşımla birlikte isticar ettiğimiz çiftliğin devri icarından hâsıl olan paradan ibarettir. Bundan başka nesneye malik değilim.

Millete karşı hesap vermek ve muhakeme olarak tayin edilecek cezayi kemali cesaretle çekmek isterim. İşte zatı fehimanelerine söz veriyorum. Memleketin ecnebi nüfuz ve tesirinden âzade kaldırğı gün, ilk telgrafınıza itaat edeceğim.

Baki, kemali hürmetle ellerinizden öperim, muhterem paşa hazretleri.

2 Teşrinisani 334

Mehmet Talât

★

İSTANBULDAN NASIL AYRILDI

Talât paşa ile İhsan Namık bey, saat on bire doğru evden çıkarak rıhtıma doğru geldiler. Biraz sonra uzaktan bir karaltı belirmişti. Eski sadrazam büyük bir teessürle arkadaşına sordu:

— Bir kadınla iki erkek dolaşıyor, bunlar kimidir İhsan?

Muhatabı kayıtsız cevap verdi:

— Belki bir pokerden dönüyorlar paşam!

Fakat çok geçmeden içlerinden biri ilerledi. Bu geleni her ikisi de tanımışlardı. Enver Paşa.

Sabık Harbiye Nazırı Talât Paşanın elini sıktıktan sonra:

— Tam zamanıdır dedi, motör de nerede ise gözükür. Ve sonra İhsan Namık beye gözü ilişerek:

— Merhaba İhsan! Nasılsın? dedi.

— Teşekkür ederim paşam!

Bir iki dakika sürmemişti ki, burnunda cansız ışıkla hareket eden bir motör, Amerikan kolleji tarafından gelerek rıhtıma yanaştı. Enver Paşa, buraya kadar kendisi ile gelen hemşiresini kucakladı ve sonra Talât Paşanın elinden tutarak motöre atladı.

Alman bahriyelisinin kullandığı motör, bir kavis çizerek hızlandı ve Boğazın yukarı kısmına doğru kaymıya baş-

ladı. Bu sakin ve siyah gecenin koyu karanlığı içinde İttihat ve Terakki ricalinin talih ve kaderleri gibi motörün sönük ışığı gittikçe karardı! 1-2 Teşrinisani, 1334 (1918). Cumartesi gecesi saat: 23.

★

ATATÜRK VE İNÖNÜ

Mithat Şükrü Belda anlatıyor:

«Bir akşam Bükreşte, Talât Paşa, İzzet Paşa, Ahmet Nesimi Bey, her bir aradayız. Bir aralık Talât Paşa, İzzet Paşaya sordu:

— Paşam, biz geldik gidiyoruz. Yarın, bu memleketin mukadderatını idare edecek kuvvetli ellere ihtiyacımız var. Sizin tanıdığınız askerî erkân arasında kendisinden istifade edilebilecek, büyük kudrette bir adam hatırlıyor musunuz? Aklı başında, vatanperver, faziletli, iyi idareci..

İzzet paşanın böyle bir sual karşısında, bir müddet olsun düşüneceğini ve cevap bulmakta güçlük çekeceğini tahmin ediyordum. Fakat öyle olmadı. İzzet Paşa birden:

— Tanıyorum böyle bir adam, dedi.

Talât Paşa:

— Kimdir? diye merakla sorunca, kendisinden şu cevabı aldı:

— İsmet bey.. Miralay İsmet bey. Çok zeki, çok çalışkan bir genç erkânıharp zabiti. Muhakkak ki, günün birinde bu memleketin en büyük adamı o olacaktır.

Talât Paşanın İsmet beye (Büyük Millet Şefimiz İsmet İnönü) hususî alâkası o günden itibaren başlar.

Talât Paşanın merhum Atatürkle muhaberede bulunduğunu bilir misiniz? Size bu hâdiseyi de kısaca anlatayım: Maltada bulunduğum sırada, Talât Paşa ile fırsat buldukça mektuplaşırdık. Talât, bana Berlinden gönderdiği mektupların birinde şöyle bir haber veriyordu:

«Ben burada, Sarı paşa ile (Atatürk) muhabere ediyorum. Berlinde olup bitenleri, kulağıma çalınan şeyleri kendisine bildiriyorum. Sarı paşanın bana verdiği cevaplardan anlıyorum ki, verdiğim bu malûmattan kendisi pek memnun kalmaktadır.»

Bugüne kadar meydana çıkmamış olan bu hâdise, Talât Paşanın gurbet ellerinde de vatanı kurtarmak mevkiinde bulunanlara yardımdan geri durmadığını gösterir!

★

BİR MEKTUP

Hain bir kurşunla hayata gözlerini yumduğu vakit cebinde yalnız on mark bulunan Talât Paşa, tahammül edilmez bir yurt hasreti ile yanarak yabancı topraklara düştüğü günlerde İstanbulda kayınbiraderine bir mektup göndermişti. Bu mektup, Talât Paşanın hususî hayatının bütün muhasebesini yapacak kadar veciz ve onun iç hüviyetini aydınlatacak bir tarih vesikasıdır.

İşte bu mektup:

«Sevgili kardeşim Şevkati,

«Birçak zamandanberi sizden mek«tup alamamıştım. Binaenaleyh ahiren «gönderdiğiniz mektup benim için ha«kikî bir mahzuziyete bais oldu. Zaval«lı valdem hakkında sarfettiğiniz ihti«mamdan dolayı size samimiyetle te«şekkür ederim. Valdem, okadar az bir «paradan dolayı meskeninden tardedil«diğini görmekle hayli düçarı âlâm ol«muş olmalıdır. Sizin de bildiğiniz veç-

«hile ben dahi gayet sıkıntıdayım. Ben «Mösyö (V) den yeni bir avans ver«mesini rica ettim. Tarafımdan gidip o«nu görünüz ve Osmanlı, Avusturya, «Alman murassa nişanlarımı rehine ola«rak alıkoymasını söyleyiniz ve pa:ayı «kısa bir zamanda alırsam size şükran«gizar olacağım. Hakikî dostlar senin «zannettiğinden enderdir.»

★

BEN AÇ KALABİLİRİM, KIYAMET KOPMAZ, FAKAT

Talât Paşanın Berlinde parasız bulunduğu bir sırada, Ştraus adında bir zat Paşaya yüz bin mark vermişti. Bu Ştraus Umumî harpte Berlin sefaretimizde kâtiplik etmiş, asker olmamıştı. Bu yüzden Talât Paşaya minnettardı. Talât Paşa parayı alır almaz bankaya yatırdı, kendi ihtiyacı için bir miktar bile ayırmadı:

— Vatan ihtiyacı için para lâzım olursa ne yaparız. Ben aç kalabilirim, kıyamet kopmaz, dedi.

★

ALIŞKANLIK

Talât Paşa uzun senelere rağmen Edirneli şiveyi değiştirmemişti. Gidiyorlardilar, geliyorlardilar, diyorlardılar der, ve söyledikten sonra kendisi de farkına varır:

— Alıştığımız bunca şeylerden mahrum kaldık, bari bu kalsın, bir teselli olur, derdi.

O vakit Talât, Berlinde yaşıyordu.

★

YARDIM

Berlinde, parasız kaldıkları zamandı. Bahaettin Şakir'in elbiselerinin çok eskimiş olduğunu görünce kendi elbiselerinden birini veredek:

— Biribirimize para yarıdmı yapacak halde değiliz. Bari elbiselerimizi paylaşalım.

★

SON ARZU

Divanıharp giyabında mahkûm ettiği vakit bir müdafaaname hazırlıyarak Berlinde tabettirmiş ve:

— Şimdilik gurbette bukadar yeter. İnşanllah kurtularak vatana dönüşümüzde mazimizin bütün hesaplarını millete açık alınla vermek boynumuzun borcudur. Zaten bundan sonra Allahtan başka bir istediğim de yoktur.

★

TALÂTIN BİR SÖZÜ

«Millî mücadele muvaffak olacaktır, çünkü millî sınırlar dışında, Türk milletinin hakikaten sahip olduğu topraklar dışında emel beslemiyor. Bu toprağın sınırları millî misakla çizilmiştir.»

★

ÖPMEM, YERİM

Talât Paşa Berlinde iken söylemiş:

— Selânikte iken, ikide bir sürgün cezasına çarpılan Bulgar komitecilerile karşılaşırdık. Bunlar vatanlarından ayrılmadan evvel, jandarma nezaretinde bulundukları halde merasimle rıhtımın üzerinde toplanır ve içlerinden birinin verdiği işaretle hep birden iğilip toprağı öperlerdi.

Bu, onlar için vatana dönüş ümidinin bir ifadesi idi: «Öptüğümüz toprak bizimdir. Buraya yine geleceğiz!» demek istiyorlardı.

Bir gün ben de vatanıma döndüğüm vakit bilir misiniz ne yapacağım?

— Siz de onlar gibi toprağı mı öpeceksiniz?

— Hayır, yiyeceğim! çünkü onu öp-

mekle doyamıyacağımı anlıyorum.

★

BİR TALÂT GİDER, BİN TALÂT GELİR

Talât Paşa sokakta can verdi. O, bunu sanki biliyordu. Refikası anlatıyor:

— Beni bir gün sokakta vuracaklar, derdi. Alnımdan kan akarak yere serileceğim. Yatakta ölmek nasip olmıyacak. Ziyanı yok, varsın vursunlar, vatan benim ölülümle bir şey kaybedecek değildir. Bir Talât gider, bin Talât yetişir.

★

SON GÜN

Eşi bayan Hayriyeden Talâdın son gününü şöyle dinliyoruz:

— O gün, yine her günkü gibi kalktı, gitti. Saat ona doğru eve döndüğü zaman:

— Haydi.. Hayriye, dedi. Seninle biraz dolaşalım. Hava almış olursun.

Ben mutfakta yemek hazırlamakla meşguldüm:

— Ben çıkmıyayım, dedim. Hem yorgunum, hem de yemeği hizmetçinin başına bırakmak istemiyorum.

— Sen bilirsin.. dedi. Fakat bir türlü evden çıkmak istemiyordu. Kapıya kadar birkaç kere gidip geldi ve her defasında titrek bir sesle:

— Allaha ısmarladık. Diyor, sonra tekrar yanıma gelip uzun uzun gözlerimin içine bakıyordu.

— Paşa dedim, bugün sizde bir tuhaflığınız var. Çocuk mu oluyorsunuz. Allah aşkınıza. Niçin gitmiyorsunuz?

— Bilmiyorum Hayriye. İçimde bir sıkıntı var. Sen yanımda olmadıkça kendimi çok yalnız hissediyorum.

Öyle söyliyerek kapıya doğru yürüdü. Ben de mutfağa döndüm. Aradan bilmem nekadar zaman geçmişti. On dakika, belki daha fazla. Kapının zili üstüste çalındı. Hizmetçilre koşup açtılar. İçeriye ilk giren eski Selânik mebusu Nesim Mazelyah oldu. Arkasından Dr. Nazım yüzü sapsarı, gözleri dehşetle dışarı fırlamış, içeri girdi.

Nazım beni görünce tarif edilemiyecek bir heyecanla bağırdı:

— Hayriye hanım! Hayriye hanım.

Bu ses hâlâ zaman zaman beynimin içinde ürpertiler uyandırır. Deli gibi koştuğumu ve:

— Nazım bey, korktuğum başıma geldi mi? diye sorduğumu hatırlamıyorum, düşüp bayılmışım.

★

HAZİN BİR HATIRA

Refikası bayan Hayriye söylüyor:

— Sultan Reşadın, Talât Paşanın, Enver Paşanın ve Cemal Paşanın resimlerini yapmak için Alman İmparatorunun hususî ressamı gelmişti. Fakat tabloyu tamamlıyamadı. Resim yarıda kaldı. Zavallı paşanın mukadderatı böyle yazılmış. Her işi yarıda kaldı. Memleketinin kurtuluşunu göremedi. Daha yarıyolda iken o alçakça suikaste uğradı

Yedigün Matbaasında basılmıştır.

Fiatı : 1 Lira